

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

“הניידות עולה לראש רשימת הערכים הרצויים, וחופש התנועה, שהוא מצרך יקר המחולק שלא בשווה, הופך במהירות לגורם הריבוד העיקרי בתקופתנו.”¹

מבוא ◀ א. ניתוח תיאורטי ◀ 1. ערכים מרחביים ◀ 2. דרכים ◀ ב. קהילות מגודרות ◀ ג. פיצול המרחב בגדה המערבית ◀ 1. תיחום ה"איים" הפלסטיניים ◀ 2. ההשתלטות על המרחב הרציף ◀ (א) מיקום ההתנחלויות ◀ (ב) שטח השיפוט ◀ (ג) צורה ודרך התפתחות ◀ (ד) כבישים ◀ (ה) פרקטיקות ה"הגנה" ◀ ד. מערך ההתנחלויות בגדה המערבית כקהילה מג(ו)דרת ה. ישראל-שטחים ◀ 1. רצף סינכרוני ◀ 2. רצף דיאכרוני ◀ ו. סיכום.

מבוא

הטענה שההתנחלויות בגדה המערבית הן קהילות מגודרות היא טענה טריוויאלית. קשה לחשוב על דוגמה מובהקת יותר לשילוב של קהילה מלוכדת ובעלת ערכים משותפים, מחד גיסא, עם גידור, התבדלות והדגשת "בטחון הקהילה", מאידך גיסא. כבר מראשית מפעל ההתנחלות נשמרה הפרדה ברורה בין המתישבים היהודים לבין שכניהם הערבים – הפרדה שהלכה והעמיקה לאורך השנים. עקב אירועי דקירה וירי של מתנחלים על-ידי פלסטינים בהתנחלויות עצמן, הלכו ההתנחלויות והסתגרו מפני הפלסטינים. משנת 1996 נאסרה על פלסטינים הכניסה לכלל שטחי השיפוט של ההתנחלויות שלא לצורכי

* אריאל הנדל, המכון להיסטוריה ולפילוסופיה של המדעים והרעיונות על-שם כהן, אוניברסיטת תל-אביב. מאמר זה הינו חלק מעבודת דוקטורט הנכתבת בבית-הספר להיסטוריה של אוניברסיטת תל-אביב בהנחיית פרופ' עדי אופיר וד"ר טובי פנסטר. ברצוני להודות לרון שמיר על הערותיו החשובות.

1 זיגמונט באומן גלובליזציה: ההיבט האנושי 34 (גרשון חזנוב מתרגם, 2002).

עבודה,² ועל העובדים הוטל פיקוח הדוק. מאז פרצה אינתיפאדת אל-אקצא, בספטמבר 2000, הוחמרו הנהלים ועובו הגדרות באופן משמעותי. בד בבד התעצמה תחושת הקהילתיות כלפי פנים והלעומתיות כלפי חוץ. כך הושלמה יצירת הדיכוטומיה המרחבית והתודעתית בין "אנחנו" לבין "הם", בין "כאן" לבין "שם".

אך הטענה במאמר זה תהיה שונה. מה שאבקש להראות הוא שמערך ההתנחלויות בגדה המערבית אינו רק אוסף של 122 קהילות מגודרות "חוקיות" ועוד מספר דומה של "מאחזים בלתי-חוקיים", אלא שהוא למעשה קהילה מגודרת אחת ורציפה, המגדרת בתוכה "איים" פלסטיניים. קביעה זו עשויה להישמע תמוהה: סך השטח הבנוי בהתנחלויות עומד על כ-1.7% משטח הגדה, המתנחלים מונים פחות מ-10% מאוכלוסיית הגדה, וסך כל השטח שעליו השתלט מערך ההתנחלויות באופן ישיר (דהיינו, השטח המצוי תחת שליטתו המוניציפלית) עומד על 41.9% משטח הגדה.³ על-פי נתונים אלה, דומה שקשה לטעון כי המתנחלים הם קהילה אחת רציפה, מגודרת ומגדרת. הקריאה שאציע תבקש לעקוב אחר מפת ערכי השימוש של המרחב. כלומר, בניגוד למפות דיכוטומיות המציגות בצבעים שונים את השטח הישראלי מול השטח הפלסטיני, אבקש לשאול כיצד שני הצדדים יכולים להשתמש במרחב: למי מותר לנוע, כיצד, מהיכן ולאן; למי המרחב הציבורי שייך; לגבי מי המרחב רציף ולגבי מי הוא מקוטע; וכן הלאה. כך, אראה כיצד ההתנחלויות מרחיבות כל העת את גדרותיהן (הממשיות או הווירטואליות)⁴ אל עבר המרחב הפלסטיני, עד ליצירת מצב של מרחב יהודי רציף, בעוד היישובים הפלסטיניים הם איים מבודדים בלב "מעטפת הביטחון" הרציפה.

המאמר יציג, בשילוב מפות וגרפים, את מהלך ההשתלטות על המרחב הרציף, תוך שימוש בסקירה היסטורית של הצווים והתקנות הנוגעים בניהול המרחב (הפלסטיני והישראלי). הדגש העיקרי יושם באופני השימוש במרחב הגדה המערבית בימים אלה על-ידי שתי הקהילות המתגוררות בו: הישראלית והפלסטינית. כמו-כן ישאל המאמר לגבי הרצף הכפול שבין המצב בגדה המערבית לבין זה שבשטחי מדינת-ישראל גופא: הרצף

2 צו בדבר הוראות ביטחון (יהודה והשומרון) (מס' 378), התש"ל-1970, "הכרזה בדבר סגירת שטח (ישובים ישראלים)" (להלן: צו מס' 378).

3 יחזקאל ליין בשיתוף עם איל ויצמן גזל הקרקעות: מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית (דוח בצלם, מאי 2002).

4 הכוונה ב"ווירטואליות" היא למה שניתן לכנות "מעטפת הביטחון" של ההתנחלות. זו יכולה להיות מורכבת מגדרות ממשיות, אך גם מאמצעים אלקטרוניים, מתיחומי שטחים כאסורים לכניסת פלסטינים משיקולי ביטחון ועוד. הגדרות הווירטואליות אינן מסומנות בשטח, וגבולות השטח שהן תוחמות אינם ברורים תמיד.

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

הדיאכרוני-ההיסטורי, ביחס לתולדות ההתיישבות הציונית; והרצף הסינכרוני-הגיאוגרפי שבין שני צידי הקו הירוק. המאמר יתחלק אם כן לכמה חלקים: תחילה אציג מבוא תיאורטי הדין בארגון מרחב ובערכי השימוש בו, ואנתח סוגים שונים של דרכים ואת השפעתן של דרכים אלה על המרחב שבו הן עוברות. החלק השני יציג את תופעת הקהילות המגודרות בכמה מערי העולם, על רקע החלק התיאורטי שקדם לו. בחלק השלישי אציג את האופן שבו נהפך מרחב הגדה המערבית למרחב של הבדלים ברורים וחדים בין שתי קבוצות האוכלוסייה: ישראלים ופלסטינים. הטענה תהיה שבגדה המערבית יש שני מרחבים שונים ונבדלים – המרחב היהודי רציף, מהיר ומהודק, ואילו המרחב הפלסטיני מפורר, איטי וחסר ודאות. שלושת החלקים הללו עלולים להיראות מנותקים זה מזה, אך הם מתחברים בחלק הרביעי, המראה כיצד נהפך מערך ההתנחלויות בגדה לקהילה מגודרת אחת, ה"מגדרת מבפנים" איים פלסטיניים. בחלק האחרון ארחיב, כאמור, לגבי הרצפים המרחביים וההיסטוריים בין שני צידי הקו הירוק.

א. ניתוח תיאורטי

1. ערכים מרחביים

ערך מוחלט של מרחב הוא כל מה שניתן למדוד ביחידות מרחק אחידות, שהן אדישות מיסודן למתרחש במרחב הנמדד – למשל, מרחק בקו אווירי בין שתי נקודות. ערך שימוש, לעומתו, עוסק באפשרויות השימוש הריאליות במרחב. מאחר שאני מבקש לעסוק בתנועה, ובאופן ספציפי בתנועה אנושית במרחב, הרי שבערך השימוש המרחבי מגולם מניה וביה גם זמן. סלילת כביש בין שתי נקודות אינה משנה את המרחק בקילומטרים, אך מקצרת באופן משמעותי את המרחק הריאלי ביניהן. באותו אופן, חסימה במרחב מאריכה את המרחק הריאלי, שכן היא מכילה בתוכה השהיית זמן. פול ויריליו מחדד נקודה זו, בהבירו כי המימד החשוב היחיד הוא מימד המהירות, דהיינו, שלמרחב ולזמן אין משמעות בנפרד, אלא רק לשילובם באמצעות התנועה.⁵ בהמשך אראה כי בגדה המערבית הדיבור על מרחק כשלעצמו הוא חסר משמעות, שכן ציר תנועה אחד עשוי לתפקד באופן שונה לחלוטין לגבי אוכלוסיות שונות, כך שמסע של שלושה קילומטרים עשוי להימשך שתי דקות בעבור האחד ושלוש שעות בעבור האחר.

5 פול ויריליו המרחב הביקורתי 112–113 (ערן נוימן עורך מדעי, אורית רוזין מתרגמת, 2006).

אופן השימוש במרחב מושפע הן מארגון המרחב הפיזי והן מכללי השימוש בו. ארגון המרחב הפיזי יכול מסלולי תנועה אפשריים (פתחים, רחובות, כבישים, מסילות ברזל וכן הלאה) והגבלות המוטלות עליהם (דלתות, רמזורים ועוד). כללי השימוש הם המגדירים את אופני התנועה או החסימה במסגרת האפשרויות הפיזיות הקיימות (למכוניות אסור לנוע על המדרכה, לרכבת צריך לקנות כרטיס, הנסיעה בצד ימין בלבד וכולי). על הגדרות בסיסיות אלה ניתן להוסיף כללים וולונטריים או כפויים הנובעים מערכים תרבותיים, מפוליטיקה של זהויות ומיחסי כוח חברתיים.

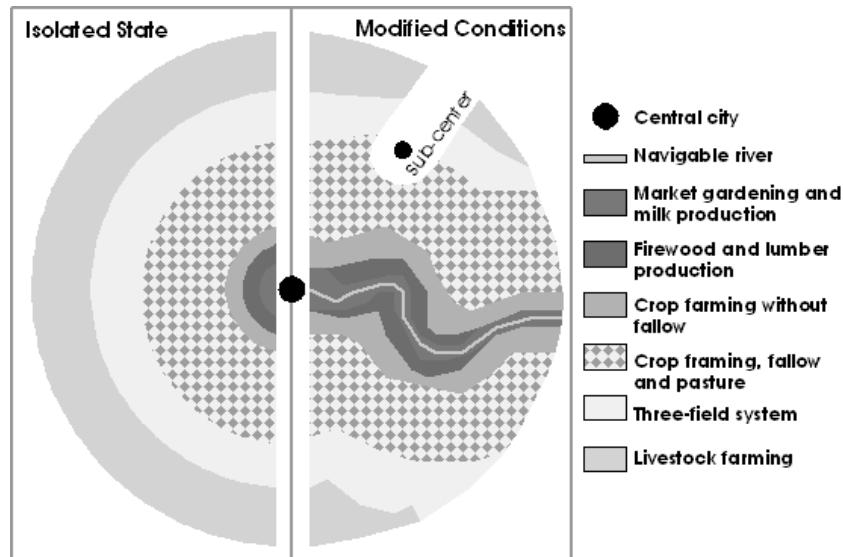
מאחר שהמאמר הנוכחי דן במרחב כבוש, שבו יחסי הכוח מפורשים יותר מאשר במקומות אחרים, אשים את הדגש העיקרי דווקא בחוקים ובכללים אשר נקבעים ונאכפים על-ידי השלטונות, ופחות בערכים התרבותיים, המגדריים וכן הלאה. זאת, לא משום שהאחרונים אינם חשובים, אלא משום שהם נדבך היושב על-גבי יחסי השליטה המפורשים. הכביש האסור לנסיעת פלסטינים, מחסום הדרכים, מכשול ההפרדה, "אזורי ביטחון" למיניהם – כל אלה, בשל האלימות הישירה והחשופה הגלומה בהם, מבנים את אפשרויות התנועה ומגבלותיה בגדה המערבית באופן משמעותי יותר מאשר המרכיבים האחרים שנמנו לעיל.

2. דרכים

דרכים נתפסות לרוב כמסלולי תנועה והאצה אשר מחברים בין מקומות ומקצרים מרחקים (הנמדדים בערך שימוש) בין נקודות שונות. אלא שיש סוגים שונים של דרכים ואופני השפעה שונים של דרכים אלה על המרחב שבו הן שוכנות. בספר הנחשב למבשר הגיאוגרפיה המודרנית – המדינה המבודדת ביחס לחקלאות וכלכלה פוליטית (1826) – בנה היינריך פון תינן (Von Thünen) לראשונה מודל המשלב כלכלה עם מרחב. הוא הציע מודל של עיר מבודדת השוכנת בלב מישור אחיד ופורה הנמשך עד לאינסוף. לטענתו, סביב העיר הזאת ייווצרו חגורות היקפיות של שימושי קרקע שונים: "סמוך לעיר יגדלו מוצרים כבדים או בעלי נפח גדול יחסית לערכם, ולכן כה יקרים להעברה עד שלא ניתן לייצר אותם באזורים מרוחקים. כאן, בסמוך לעיר, נמצא גם את המוצרים המתכלים במהירות, אלה שלא ניתן לשמרם לזמן רב. מסיבה זו בלבד, ייווצרו טבעות היקפיות סביב העיר, כל טבעת עם הגידול האופייני שלה."⁶ (ראו אזור 1).

6 יובל פורטוגלי "1,500 מילה ויותר על הגיאוגרפיה של האדם: מסע אל תוך הדיסציפלינה" תיאוריה וביקורת 16, 213 (2000).

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

איור 1: חגורות שימושי הקרקע סביב העיר המבודדת, על-פי פון תינן

מימין – המצב לאחר חפירת תעלה החוצה את המישור

(מקור: people.hofstra.edu/geotrans/eng/ch6en/conc6en/ch6c2en.html)

Copyright © 1998–2009, Dr. Jean-Paul Rodrigue, Dept. of Global Studies & (Geography, Hofstra University)

כאשר נחפרת תעלה החוצה את המישור, טוען פון תינן, יימתחו החגורות לאורך התעלה. הסיבה לכך היא הגברת מהירות התנועה, המובילה להפחתת עלויות ההובלה (של הפועלים מהעיר או של המוצר אל השוק). כך המרחב "נדחס" והמרחקים מתקצרים, או במילים אחרות, חל שינוי ביחס שבין הערך המוחלט לבין ערך השימוש של המרחב. אלא שדוגמת התעלה היא ייחודית, ואינה דומה לנתיבים מהירים אחרים. היתרון בתעלה ברור: היא נגישה לכל מי שחי לאורכה, ואין צורך אלא בסירה פשוטה על-מנת לצמצם את המרחק לעיר. כך המצב גם עם שבילים או עם כבישים רגילים. בדרכים מהירות ובמסילות-ברזל, לעומת זאת, אין עלייה וירידה חופשית, מה שיוצר עיוות מרחבי של ממש.

אתן דוגמה פשוטה: הכפר ג'סר א-זרקא קרוב יותר לתל-אביב מאשר זכרון-יעקב. אולם אף-על-פי שהראשון יושב ממש על שפתו של כביש החוף, אין מעבר ישיר לרכב.

מהכפר אל הכביש. כתוצאה מכך תושב הכפר המעוניין לנסוע לתל-אביב חייב להצפין עד מחלף זכרון-יעקב ורק אז להדרים בחזרה על כביש החוף. לכן, למעשה, זכרון-יעקב קרובה יותר לתל-אביב מאשר ג'סר א-זרקא. שיכוני-עוני נוטים להתפתח לאורך דרכים מהירות היוצאות מהעיר הגדולה, אך הדבר אינו משפר כהוא זה את ניידות תושביהם, אלא אך להפך. גם רכבת אינה עוצרת בכל מקום – היא עוצרת בתחנות מוגדרות מראש, וכל מי שמתגורר בין תחנה לתחנה שקוף לה לחלוטין. כאשר הובלת סחורה חקלאית ברכבת על-פני מרחק של 100 ק"מ נמשכת שעה ואילו הובלה על-גבי חמור למרחק של 50 ק"מ נמשכת יומיים, נגזר דינו של החקלאי הפשוט הממוקם בין התחנות. במילים פשוטות, הנחת מסילת-ברזל או סלילת כביש מהיר בלתי-נגיש יוצרות נקודות מועדפות על-חשבון המרחב הכולל ומייצרות מרחב שונה. אף שהערכים המוחלטים נשארים זהים, ערכי השימוש משתנים לחלוטין ומייצרים שני מרחבים שונים: לאלה שיכולים לקנות כרטיס (או מתגוררים סמוך לתחנות) ולאלה שנותרים מאחור.

עד כה עסקנו בהיבט האורכי, דהיינו, הדרך כמסלול האצה, גם אם ברירני (סלקטיבי), בין נקודות שונות. אך לדרכים יש מימד נוסף – רוחבי. כלומר, יש לחקור גם את אפשרות החצייה של נתיב התחבורה. מסילת-ברזל ניתן לחצות בקלות יחסית. המצב שונה בכביש מהיר מרובה מסלולים או כאשר המסילה/הכביש מגודרים או חסומים למעבר. במקרה כזה הדרכים המחברות נהפכות לדרכים מפרידות, המחלקות את המרחב לתת-תאים. הדרכים המחברות את בעלי היכולת הכלכלית (המסוגלים לרכוש כרטיס או להחזיק ברכב) או את אלה המשתייכים ללאום או לגזע ה"נכונים" הן אותן דרכים בדיוק שחוסמות את השאר ומגבילות את תנועתם. ככל שדרך התנועה מהירה ומשוכללת יותר, ככל שהיא מקרבת יותר את הנקודות המועדפות, כן היא נגישה פחות לכמות גדולה יותר של בני-אדם.

את האופן שבו דרכים יכולות לחלק מרחב אנסה להסביר באמצעות דוגמה היסטורית. בספרו על ההיסטוריה של גדר התיל, מתאר רויאל נץ את האופן שבו שימשה זו להשתלטות על מרחב.⁷ כאשר הומצאה הגדר, בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה, היא נועדה לכליאת עדרי בקר ולתיחום תנועתם. הפעם הראשונה שבה שימשה גדר התיל במפורש לשליטה בבני-אדם ולהכרעת מלחמה על מרחב הייתה במלחמת הבורים (1899–1902).⁸ במלחמה זו יצאה בריטניה להגן על האינטרסים שלה בדרום-אפריקה, ובראש

7. REVEL NETZ, BARBED WIRE: AN ECOLOGY OF MODERNITY (2004)

8. על הדרך שבה הביאה חלוקת המרחב האמריקאי באמצעות גדר התיל לידי פגיעה אנושה באוכלוסיית הילידים האמריקאים, ראו: OLIVIER RAZAC, BARBED WIRE: A POLITICAL

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

מכרות זהב, שהחלו להתגלות באותם ימים. הקרבות הראשונים נגד המתישבים ההולנדים הוכרעו במהירות לטובת בריטניה, אלא שאז החלו הבורים להתארגן ביחידות "קומנדו" (אז הומצאה המילה), שכללו רובאים רכובים על סוסים, אשר תקפו את חיל-המצב הבריטי ופוצצו את מסילות-הברזל (ששימשו כלי מרכזי לשינוע סחורות וכוחות צבא).

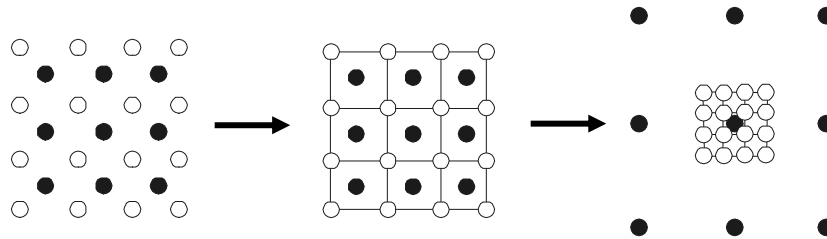
הבריטים, שרצו להגן על מסילות-הברזל, עשו זאת באמצעי המקובל באותה תקופה להגנה על מסילות מפני חיות תועות: גדר תיל. לאורך המסילות – אשר נפרשו לאורכה ולרוחבה של הטריטוריה, כבכל מקום תחת שליטה בריטית – נמתחו גדרות תיל עבות. את הרצועות של גדר התיל ניקדו הבריטים בעמדות שמירה קטנות, במרחק של כקילומטר זו מזו. השיטה הצליחה מעל המשוער: הטכנולוגיה החדשה יצרה מובלעות מרחביות, שאפשרו שליטה בטריטוריה גדולה עם כוח צבאי קטן יחסית. קומץ חיילים היה יכול מעתה לעכב ולהדוף לאחור כוח קומנדו גדול למדי.

נץ מצביע על האופן שבו נהפכה רשת מסילות-הברזל לכלי של שליטה בחלל באמצעות קווים המחברים בין נקודות (דהיינו, תחנות הרכבת). משעה שבוצרה הרשת הקווית בגדרות תיל, חל "היפוך טופולוגי": הקווים שחיברו בין התחנות נהפכו לקווי הפרדה שניתקו מישור ממישור. הערבה הדרום-אפריקאית חולקה ל"תאי שטח" קטנים יחסית, המוקפים מכל עבר בגדר תיל. כך, מרגע שחוברו בקו בר-הגנה, נהפכה השליטה בנקודות המבודדות לשליטה במרחב כולו. מאוחר יותר שימש מערך המסילות המבודדות כבסיס שממנו יצאו הכוחות הבריטיים ל"פעולות מסרק" שבהן "ניקו" את תאי השטח המבודדים מהכפרים ששכנו בהם. תושבי הכפרים הועברו למחנות-ריכוז, שהוקפו אף הם בגדר תיל. המרחב חולק ונוקה, התושבים נתחמו לאזורים ספציפיים שבהם הותר להם לחיות, והשטח כולו נהפך לבריטי בלבד.

במילים אחרות, הדרכים שחצו את המישור לא היו קווים ניטרליים, כפי שהם עשויים להיראות בצורת המיפוי המקובלת על-פי ערכים מוחלטים. הדרכים משנות ומעוותות את המרחב. הן מקרבות נקודות מסוימות ומרחיקות אחרות. במקרה המתואר לעיל נוצרו שני מרחבים שונים: על-מרחב בריטי, מקושר ומהודק, שבו הנקודות קרובות זו לזו; ומולו תת-מרחב דרום-אפריקאי, מנותק ומפורד, שבו הנקודות רחוקות זו מזו (ראו איור 2). המרחבים הללו יושבים אומנם זה על-גבי זה – ובשיטת המיפוי המקובלת, זו של הערכים

History (2002). עם זאת, פגיעה זו הייתה תוצר עקיף של תיחום החלקות החקלאיות. במלחמת הבורים, לעומת זאת, ניהול בני-אדם והכרעתם היו המטרה הראשונית.

המוחלטים, קשה להפריד ביניהם – אך כאשר בוחנים את ערכי השימוש, נחשפים שני מרחבים נפרדים בתכלית.

איור 2: מרגע שהנקודות הלבנות מחוברות במסילות רכבת מוגנות, המרחב משתנה באופן מהותי – הנקודות הלבנות מתקרבות זו לזו, בעוד הנקודות השחורות מתרחקות זו מזו.

ניתן לצעוד צעד אחד קדימה, ולטעון כי במערכת העל-מרחב ההפרדה בין הנקודות והקווים היא מלאכותית ומיותרת. פיונה וילסון טוענת כי "במקום לראות בדרכים קווים ניטרליים העוברים מנקודה א לנקודה ב, עלינו לראותן כמקומות הנמתחים על-פני מרחב".⁹ בטענה זו יש היגיון רב. אי-אפשר להבין את הפרוור ללא הכביש שמגיע אליו ואשר מהווה תנאי מוקדם לקיומו,¹⁰ אי-אפשר להבין את המפעל או את המכרה ללא מסילת-הברזל המגיעה עד הנמל, וכן הלאה. המצב מובהק אף יותר כאשר השימוש בכביש/במסילה נתון באופן בלעדי לקבוצת אוכלוסייה אחת. בדרום-אפריקה של ראשית המאה העשרים, מסילות-הברזל לא רק חיברו מקומות בריטיים, אלא היו חלק מהמערך ומהרציונל שאפשרו את פעולתם. המסילות עצמן היו מקומות בריטיים. דבר דומה קורה, כפי שאראה בהמשך הדברים, בכמה קהילות מגודרות ברחבי העולם, ובאופן מובהק ביותר במערך ההתנחלויות היהודיות בגדה המערבית.

Fiona Wilson, *Towards a Political Economy of Roads: Experiences from Peru*, 35(3) 9
 DEVELOPMENT & CHANGE 525, 529 (2004).
 10 ראו גם את שאלתו של ויריליו, לעיל ה"ש 5, בעמ' 91: "האומנם לא הפך הרכב ליחידה נספחת של מערך המגורים, תנאי הכרחי להופעתו של בית הקיט?"

ב. קהילות מגודרות

קהילות מגודרות הן תופעה ההולכת וצומחת בעולם הראשון והשלישי כאחד, ובמהותן הן מגודרות כקהילות הומוגניות לבעלי יכולת (כתוצאה מהון כלכלי או לאומי/גזעי) – קהילות השמות במקום הראשון את תחושת הביטחון של תושביהן כנגד העולם שבחוץ. לרוב ניתן למוצאן בערים עם אחוז פשיעה גבוה ושיכוני-עוני רבים. מייק דייוויס (Davis) מציין כי תופעה זו נרחבת במיוחד במקומות שבהם הפערים החברתיים-הכלכליים הם הבולטים ביותר, קרי: במדינות העולם השלישי ובארצות-הברית.¹¹ אדוארד בלייקלי (Blakely) ומרי גייל סניידר (Snyder) מחלקים את הקהילות המגודרות לשלושה סוגים: קהילות של איכות חיים – מעין קאונטרי-קלאב הכולל דיור, המאפיין קהילות של פנסיונרים ובעלי יכולת בעיקר במערב ארצות-הברית ובדרומה, שם הגידור נועד לשמור את הטובין הפנימיים לטובת חברי הקהילה; קהילות אליטה – בתי עשירים וידוענים, שם הגידור נועד להוות סמל סטטוס והיבדלות משאר הסביבה; וקהילות ביטחון, שבהן המטרה העיקרית היא שמירת הביטחון האישי ושמירת הרכוש מפני פשע. הסוג השלישי מכונה בספרות "אזור ביטחון" (security zone) או "מובלעת מגודרת" (fortified enclave).¹² על-פי רודג'רס (Rodgers), סוג זה מאופיין –

"במרחבים מופרטים, סגורים ומפוקחים למגורים, לצריכה, לפנאי ולעבודה, אשר מתוכננים לבידוד תושביהם מפשע ובכך מצמצמים את חוסר הביטחון שלהם. לרוב הם לובשים צורה של קהילות מגודרות או בתי מגורים בעלי חומות גבוהות, מערכות פיקוח מתוחכמות ושמירה פרטית עשירים וארבע שעות ביממה, על-מנת להגן על התושבים ועל רכושם."¹³

סוג זה של קהילות מגודרות הוא הסוג הצומח במהירות הרבה ביותר. נכון לשנת 1997 עמד האומדן על כשמונה מיליון בני-אדם המתגוררים במובלעות מבוצרות בארצות-הברית בלבד.¹⁴ מתחמים כאלה יכולים להיות מחוץ לעיר, באזורי הפרוורים ואף בלב

11 Mike Davis, Planet of Slums 115 (2006).

12 Edward J. Blakely & Mary Gail Snyder, *Divided We Fall: Gated and Walled Communities in the United States*, in ARCHITECTURE OF FEAR 85, 93 (Nan Ellin ed., 1997).

13 Dennis Rodgers, "Disembedding" the City: Crime, Insecurity and Spatial Organization in Managua, Nicaragua, 16(2) ENVIRONMENT & URBANIZATION 113, 113 (2004).

14 Blakely & Snyder, לעיל ה"ש 12, בעמ' 85.

העיר עצמה, שם תושבים מקבלים אישור מהעירייה להוציא את רחובותיהם מהמרקם העירוני על-ידי גידורם והרשאת כניסה או מעבר לתושביהם בלבד. במקומות לא-מעטים מוקם צבא פרטי של ממש, המונה מאות רבות של מאבטחים חמושים. בברזיל, מציין רונן שמיר, היחס בין מספר השוטרים והמאבטחים הפרטיים לבין מספר השוטרים במשטרה הברזילית עומד על 1:3.¹⁵ המתחמים הפרטיים נמצאים לא פעם מעל החוק. בקהילה מגודרת השוכנת בפאתי בייג'ין דווח כי בכמה מקרים קיצוניים לא הרשו השומרים למשטרה להיכנס למתחם, מאחר שהשומרים אחראים קודם-כל לפני מעסיקהם (חברת הניהול), והללו שואפים לרצות את לקוחותיהם בעלי הבתים.¹⁶ דוגמה נוספת מצויה בדבריו של אחד התושבים בקהילה המגודרת אלפוויל (Alphaville) בסאו-פאולו, ברזיל: "יש חוק בעבור בני-תמותה, אך לא בעבור תושבי אלפוויל".¹⁷

הקהילות המגודרות מתבדלות מהעיר ושואפות לייצר משק אוטרקי שאינו נזקק לעולם החיצוני.¹⁸ בג'קרטה, למשל, יש קהילות מגודרות עם בית-חולים, מרכזי קניות, מרכזי ספורט ואוניברסיטה, ובבייג'ין יש קהילות המפעילות רשתות חשמל ומים עצמאיות בנפרד מאלה של העיר עצמה. אלא שלא תמיד הקהילות יכולות לעמוד ביעד זה של התבדלות. הסיבה לכך היא כלכלית, והדבר תלוי בעיקר בגודל האוכלוסייה.

בגיאוגרפיה כלכלית קיים המושג "סף כניסה" של מוצר. "סף כניסה" הוא הסף שמעבר לו כדאי להכניס מוצר לאזור מסוים. לדוגמה, בכל שכונה יש חנות מכולת אחת לפחות המוכרת מוצרים בסיסיים. ההנחה היא שגם שכונה קטנה הופכת מכירת לחם וחלב לכדאית. חנויות למכירת מקררים או מכוניות, לעומת זאת, קשה לעיתים למצוא גם בערים בסדר-גודל בינוני. באותה מידה, מספר חולי השפעת מצדיק פתיחת מרפאות קופת-חולים רבות, בעוד מספר חולי האיידס בישראל מאפשר פתיחת מרפאות ייעודיות מעטות יחסית.

15 רונן שמיר "ישראל במשפחת העמים: כמה הערות על התנתקות כמשטר תנועה גלובלי" ממשל ומשפט ח 601, 615 (תשס"ה).

16 Fulong Wu & Klaire Webber, *The Rise of "Foreign Gated Communities" in Beijing: Between Economic Globalization and Local Institutions*, 21(3) CITIES 203, 203–213 (2004).

17 DAVIS, לעיל ה"ש 11, בעמ' 118.

18 יש גם מקרים אחרים. בסנטיאגו, בירת צ'ילה, הקהילות המגודרות מחוברות באופן יחסי למרקם העיר. על-פי סלסדו וטורס, הקהילות המגודרות – דווקא מפני שהן מצויות בלב העיר ואינן מרחיקות אוכלוסיות חזקות אל הפרוורים – מגבירות את האינטגרציה ומחזקות כלכלית את האזורים הסמוכים להן. ראו: Rodrigo Salcedo & Alvaro Torres, *Gated Communities in Santiago: Wall or Frontier*, 28 INTERNATIONAL JOURNAL OF URBAN AND REGIONAL RESEARCH 27, 27–44, (2004). מכל מקום, לא זה המצב בגדה המערבית דהיום, ולכן אני מרחיב דווקא על הקהילות מהסוג המבודד והמסתגר.

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

בקהילות מגודרות גדולות וחזקות מבחינה כלכלית, מוצרים רבים עוברים אם כן את "סף הכניסה", עד כדי הקמת בתי-חולים ואוניברסיטות. ומה קורה כאשר הקהילות קטנות ומפוזרות? במקרים אלה רק אזור המגורים מאובטח וסגור, אך כל הליכה לקניות או לעבודה כרוכה ביציאה מהמתחם אל "האזורים העוינים" של העיר. יש דרכים שונות להתמודד עם בעיית המעבר בין המתחמים המאובטחים. דוגמה אחת מובאת מהעיר סאו-פאולו, ברזיל:

"שעת עומס. הדרכים פקוקות, מכוניות צמודות פגוש אל פגוש. גם רוכבי האופנוע אינם מתקדמים מהר יותר... אך גבוה מעליהם, אליטת העיר חולפת ברקיע במסוקים, אטומה לאנרכייה הנפרשת תחתם. על-אף העלויות, מוניות-מסוק נהפכות במהירות לאחד מאמצעי התחבורה הפופולריים בעיר המאוכלסת ביותר בברזיל."¹⁹

תושבי סאו-פאולו בעלי האמצעים מתניידים בין הקהילות המגודרות השונות, או בין לבין מרכזי הקניות והעבודה המאובטחים, במנותק מן העיר, גבוה מעליה. אכן, קשה לחשוב על דרך תנועה מנותקת יותר מהעיר התחתית, אך דרך תנועה זו, דווקא בשל ניתוקה הקיצוני כל-כך, אינה משפיעה על התנועה בעיר עצמה. במונחים שהובאו קודם לכן בסקירה התיאורטית בנוגע לדרכים ולהשפעתן, דרך תנועה זו מקצרת מאוד את המרחקים בין נקודות במימד האורכי, אך אינה משפיעה בד בבד על ממדים אחרים. דוגמה שונה היא זו של מנגואה, בירת ניקרגואה. שם, כפי שמתאר דניס רודג'רס במאמרו, צמחו – מסיבות גיאוגרפיות שונות שאין זה המקום להיכנס אליהן – קהילות מגודרות קטנות יחסית המפוזרות על-פני מקומות רבים בעיר. קהילות אלה אינן גדולות דיין להיות אוטרקיות, ומעמדן הכלכלי אינו מבוסס דיו לאפשר שכירת מסוקים. הפתרון שנמצא, בתמיכה מסיבית של העירייה והממשלה, היה פרישת רשת של דרכים מהירות המחברת בין הקהילות השונות, כך שנוצרה למעשה מערכת אחת החובקת את העיר. על-פי רודג'רס, "החיבור הפנימי של מרחבים פרטיים מוגנים אלה הוא שמייצר מהם 'מערכת' בת-קיימא, וניתן לומר שהמרכיב הקריטי ביותר שאפשר את צמיחת 'הרשת המבוצרת' הוא פיתוחה של רשת אסטרטגית של דרכים מהירות מוארות ומתוחזקות היטב."²⁰

Wheatley, quoted in BULENT DIKEN & CARSTEN BAGGE LAUSTEN, THE CULTURE OF EXCEPTION: SOCIOLOGY FACING THE CAMP 94 (2005).
Rodgers, לעיל ה"ש 13, בעמ' 120–121.

במילים אחרות – ובעיקר אם נזכור את הציטוט מהחלק הקודם, המדמה את הדרכים ל"מקומות הנמתחים על-פני מרחב"²¹ – ניתן לראות בהתפרשות המרחבית של הקהילות המגודרות במנגואה לא רק "מערכת של קהילות מקושרות", אלא קהילה אחת ממש. הדרכים, ממש כמו הקהילות המגודרות עצמן, שייכות לשכבת אוכלוסייה אחת בלבד. מדובר בכבישים מהירים, רבי-מסלולים ומגודרים, שהמחלפים תופסים בהם את מקום הצמתים. חשוב לציין כי אין חיבור בין הדרכים האיטיות (מהמקומות העניים או הפרו-סנדיניסטיים) לבין הדרכים המהירות. האחרונות מתעלמות לחלוטין מקיומו של מרחב חיצוני להן, וסלולות בקווים ישרים וקצרים ככל האפשר. אגב, במקומות אחרים – למשל, בניגריה ובסין – נסללו דרכים אלה דרך שכונות-עוני בקו הקצר ביותר המחבר בין שתי נקודות מועדפות, תוך הריסת מאות ואלפי בתים.²²

באופן זה הקהילות המגודרות משנות את המרחב לחלוטין. הן מפצלות את העיר לשתי שכבות: האחת מקושרת והאחרת מפוצלת; האחת מצויה בתנועה והאחרת קפואה. בין שתי השכבות אין קשרים חברתיים, והקשרים הכלכליים הולכים ומצטמצמים במהירות. בזכות מערכת הכבישים המפלה, שבה תפסו כאמור המחלפים את מקום הצמתים, לא נותרו עוד כל נקודות של חיכוך ושהייה משותפת (co-presence). לפי מייקל סורקין (Sorkin), יש רצון מתמיד "להגביר מהירות (ולחסוך זמן) על-ידי מתן העדפה לאמצעי התנועה המהירים יותר... רכבים איטיים נותנים זכות קדימה למהירים מהם... הולכי-רגל מעוכבים לטובת מכוניות, מכוניות לטובת רכבות, רכבות לטובת מטוסים וכן הלאה".²³ בבסיס תכנונה של עיר מודרנית עומד רעיון זה של מניעת קונפליקטים בין אמצעי התחבורה השונים, כדי לאפשר זרימה מהירה ככל האפשר.

במרחבים מפוצלים, כפי שקורה במנגואה, הפערים גדולים עד כדי כך שניתנת העדפה מוחלטת לתנועה המהירה והעשירה, תוך חסימת שאר התנועה. התוצאה היא שבמקום לתכנן את ההצטלבויות ואת נקודות המפגש – מבטלים אותן. הכבישים הראשיים הללו, המחברים את הקהילות המגודרות זו לזו תוך חציית שאר העיר, מסוכנים ביותר וגובים קורבנות רבים.²⁴ כך, אף שיתכן כי אין איסור רשמי לחצותם, כבישים אלה יוצרים קווי תיחום יעילים ביותר.²⁵ הקהילות המגודרות קרובות זו לזו, ולמעשה יוצרות מערך אחד רציף, בעוד שאר העיר הולכת ומתפצלת. בעזרת דרכים מהירות ומסוכנות לחצייה, מרחב

21 ראו לעיל ה"ש 9 והטקסט הסמוך לה.

22 DAVIS, לעיל ה"ש 11, בעמ' 106.

23 מצוטט אצל DIKEN & LAUSTEN, לעיל ה"ש 19, בעמ' 66–67.

24 DAVIS, לעיל ה"ש 11, בעמ' 132.

25 ראו בהקשר זה לעיל את הסברו של רויאל נץ לגבי האופן שבו קווי חיבור נהפכים לקווי הפרדה, בטקסט הסמוך לה"ש 7 ואילך.

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

אחיד, רציף ואורגני יחסית נהפך למפוצל אך ורק על בסיס אפשרויות התנועה בו. דהיינו, אין מדובר בקו גבול אחד, רצוף וברור, המפריד בין "כאן" לבין "שם", אלא ברצף של קווי תיחום מסוגים שונים המשנים את המרחב מן היסוד.

מצב זה קורה לא פעם גם במרכזי הערים, כאשר תושבים מקבלים אישור מהרשויות לתחום, לגדר ולהגביל כניסה לאזורים שהיו פתוחים בעבר. במנילה, בירת הפיליפינים, "מערכת מפותחת של שערי ברזל, מחסומים ונקודות בידוק מסמנת את תחומי האזור ומפרידה אותו משאר העיר".²⁶ ואילו בארצות-הברית "הייתה למן שנות החמישים תנועה מתמדת מהסריג העירוני המסורתי לתבנית של פרוורים ושל רחובות ללא מוצא. מתחמים [מגודרים] עירוניים שואפים לשעתק את התבנית הפרוורית בלב הסריג הישן, בכך שהם משנים את תנאי הנגישות ומגבילים את יכולתם של זרים להיכנס".²⁷ אני מדגיש פן זה של קהילות מגודרות בלב הערים כדי להצביע על אופן השינוי של מרחב קיים. כלומר, לא כמו בקהילות אשר נמצאות בפאתי ערים – ולכן מתוכננות מראש כנבדלות – הקהילות בתוך הערים סוגרות חלק מהעיר שהיה בעבר רציף, וכופות משטר תנועה אחר במרחב שקודם לכן לא חלו בו הגבלות.

נקודה זו היא אחת החשובות במאמר: מודל הקהילות המגודרות מאפשר להצביע על היהפכותו של מרחב משוויוני וציבורי ללא-שוויוני, פרטי ומדיר, וזאת באמצעים מגוונים של האצה, מחד גיסא, והאטה, מאידך גיסא. המודל מראה את האופן שבו אמצעי התנועה והגדרות מגבירים את רציפותו ויציבותו של המרחב של קבוצה אחת (המיעוט) על-חשבון הקבוצה האחרת (הרוב), או במילים אחרות, כיצד ההתבדלות, אשר מייצרת בעבור המיעוט מקום אחד, אוטרכי ויציב, מפצלת בד בבד את המרחב של הרוב למקומות רבים וקטנים שאינם יכולים לקיים את עצמם.

ג. פיצול המרחב בגדה המערבית

לאחר הצגת הבסיס התיאורטי וסקירת כמה צורות של קהילות מגודרות, אצביע כעת על המצב שהתפתח לאורך השנים בגדה המערבית. לטענתי, המצב שם דומה לזה שתואר לעיל לגבי מנגואה, ואף עולה עליו מבחינות רבות. את החלק הזה של המאמר אבקש לפתוח בסקירה היסטורית. מטרת הסקירה אינה להצביע על אופני השליטה וניהול המרחב הקודמים, וגם לא לתאר באופן כרונולוגי את הגבלת השימוש הפלסטיני במרחב. הכוונה היא להראות כיצד נפרש המערך המרחבי (הצבאי, ההתיישבותי והחקיקתי/תקנתי) באופן

26 DAVIS, לעיל ה"ש 11, בעמ' 116.

27 Blakely & Snyder, לעיל ה"ש 12, בעמ' 86.

שאפשר, מאוחר יותר, את החלת הטכנולוגיה הנוכחית אשר משבשת ומאיטה את התנועה הפלסטינית בגדה המערבית, תוך האצת התנועה בקרב הקהילות היהודיות וחיבורן זו לזו ואל מדינת-ישראל שבגבולות קווי שביתת-הנשק משנת 1949. הפרק ההיסטורי מקביל לתיאור פרישתן של מסילות-הברזל בדרום-אפריקה: זהו תיאור של בניית המסד שעליו התבססה – באמצעות ביצור הנקודות והקווים ושינוי כללי השימוש בהם – הטכנולוגיה הקיימת בהווה. בלעדיו קשה להבין כיצד ג'יפ אחד יכול לסגור תא שטח שלם, ומדי השפעתו המרחבית של מאחז קטן.

כמפורט במבוא התיאורטי, שני גורמים מרכזיים מבנים את ערכי השימוש של מרחב: ארגון המרחב הפיזי וכללי השימוש בו. שני אלה נקבעים, ברמה זו או אחרת של הצלחה, על ידי מי ששולט במרחב הציבורי. כלומר, החזקה על המרחב והזכות לנסח את החוקים מעניקות לשלטון, או למי מטעמו, את הכוח לקבוע את ערכי השימוש המרחביים. כך יכול כוח שלטוני יעיל להתגבר על נחיתות מספרית וטריטוריאלית. בגדה המערבית, כפי שאפרט להלן, ארגון המרחב ונקבעו חוקיו באופן המאפשר לישראל לשלוט באופן אפקטיבי בשטח שבו היא מצויה לכאורה בעמדת נחיתות.²⁸

התהליך החל בהקפאת המצב המרחבי ובתיחום המרחב הפלסטיני הלגיטימי רק לשטח שכבר היה בנוי. לאחר תיחום האיים הפלסטיניים הוכרז אחוז נכבד מהמרחב הנותר כישראלי, באמצעות הכרזתו כ"ארמות מדינה", "שטחי אש" או "שמורות-טבע". בכך ניתנה לישראל חזקה מספקת לארגן את המרחב הרציף, שבתוכו זרועים היישובים הפלסטיניים. נקודות היישוב המבודדות שזרעה ישראל בשטחים לאורך השנים צמחו בצורה משונה, תוך הדגשת פרישה אורכית ככל האפשר, מתוך כוונה לייצר חציצה בין שטחים פלסטיניים. חיבור הנקודות בקווים – כבישים רחבים – השלים את ההיפוך הטופולוגי ביוצרו "תאי שטח" מבודדים שהמעבר ביניהם אסור או למצער מפוקח. מערך הנקודות והקווים עובה ובוצר על-ידי תפיסת ההגנה הצה"לית, שיצרה "שטח ביטחון מיוחד" סביב כל התנחלות, מאחז או כביש.

התיאור ההיסטורי שיובא להלן יציג מהלך משולב של השתלטות על טריטוריה במובן של רכישת חזקה על שטח הולך וגדל, תוך העצמת אופייה של החזקה משליטה דה-יורה לשליטה דה-פקטו; ניצול החזקה לקביעת כללי שימוש במרחב, שאפשרו השתלטות מרחבית נוספת; וכתוצאה מכך צמצום ערכי השימוש לגבי הפלסטינים בד בבד עם הרחבת ערכי השימוש לגבי המתיישבים היהודים.

28 טענה זו תקפה, כמובן, גם לגבי רצועת-עזה עד שנת 2005, אז נסוגה ישראל מנוכחותה הקרקעית ברצועה ופירקה את ההתנחלויות שם. במאמר זה, עם זאת, אני מתרכז בתהליך בגדה המערבית.

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

1. תיחום ה"איים" הפלסטיניים

את תיאור תהליך ההשתלטות על המרחב אני מבקש להתחיל בשני צווי חקיקה צבאיים. הראשון הוצא ב-1968 והורה על הקפאת הליכי ההסדר והרישום של זכויותיהם של תושבי הגדה המערבית על אדמותיהם.²⁹ (ישראל הצדיקה מהלך זה בצורך להימנע מפגיעה בזכויותיהם של פלסטינים שנשטשו את הגדה במהלך המלחמה, אשר לא יוכלו להתנגד לרישום קרקע השייכת להם על שם אדם אחר.)³⁰ עקב סיבות היסטוריות מגוונות, ביניהן הרצון להימנע מתשלום מיסים וקיום פרקטיקות עיבוד אדמה כפירות קומנליות מסורתיות, יותר מ-70% מהקרקעות בגדה המערבית לא הוסדרו בהליך רישומי כלשהו עד הקפאת ההליכים.

הצו השני, שהוצא ב-1971, שינה את חוק התכנון הירדני משנת 1966 ("חוק תכנון ערים, כפרים ובניינים" מס' 79).³¹ לשינוי של חקיקת התכנון הייתה השפעה משמעותית ביותר על צמיחת המרחב של הגדה המערבית, מפני שהוא הגדיר מחדש את המרחבים המותרים לבנייה ולצמיחה. למעשה, הצעד שנקטה ישראל לא היה תכנון מחדש, אלא אי-תכנון כמדיניות. לאחר שכל סמכויות התכנון הועברו למפקד כוחות צה"ל באזור, הוחלפו בעלי התפקידים הירדנים והפלסטינים בישראלים, רובם אנשי צבא ונציגי המתנחלים. מועצת התכנון העליונה, שנהפכה ליחידה של המנהל האזרחי באחריותו של "קצין המטה לענייני פנים", קיבלה את הסמכות הבלעדית בכל הנוגע בתוכניות מתאר, בתוכניות מפורטות, ברישוי מבנים, בהרחבת גבולות של עיריות, בקביעת גבולות של כפרים וכן הלאה.³² כמו-כן בוטלו ועדות התכנון המחוזיות וניטלו סמכויות התכנון ממועצות הכפרים, כך שכל הסמכויות נותרו בידי מועצת התכנון העליונה, ואף בוטלה זכות הערר על החלטותיה של מועצה זו.

הגבלות נוספות הוטלו על ההתפשטות הפלסטינית על-ידי תפיסת שטחים נרחבים לצרכים צבאיים, הטלת הגבלות בנייה חורגות מהרגיל סמוך לכבישים ראשיים, ואיסור מגורים ליד התנחלויות ומתקנים צבאיים. שטחים רבים הוכרזו כשמורות טבע, והוטלו בהם איסורים שונים על בנייה ופעילות חקלאית.³³ באופן זה אסרה ישראל בנייה בקרוב ל-70% משטח הגדה.³⁴

29 צו בדבר הסדר קרקעות ומים (יהודה ושומרון) (מס' 291), תשכ"ט-1968.

30 לייך בשיתוף ויצמן, לעיל ה"ש 3.

31 צו בדבר חוק תכנון ערים וכפרים ובניינים (יהודה ושומרון) (מס' 418), תשל"א-1971.

32 בצלם הגבלות על בנייה למגורים בגדה המערבית (דף מידע, אוגוסט 1990).

33 אלישע אפרת גיאוגרפיה של כיבוש: יהודה, שומרון וחבל עזה 76 (2002).

34 בצלם, לעיל ה"ש 32.

בתחילת שנות התשעים ערכה לשכת התכנון המרכזית של המנהל האזרחי "תוכניות מתאר מיוחדות חלקיות" לכ-400 כפרים בגדה המערבית. תוכניות אלה נועדו להחליף את התוכניות המפורטות שנדרשו לפי החוק הירדני. אולם במקום לאפשר פיתוח של הכפרים, הן היו למעשה תוכניות תיחום: לצורך עריכת התוכניות נערכו צילומי-אוויר של כל כפר, שורטט קו סכמטי סביב האזור המיושב, והבנייה מעבר לאותו קו נאסרה. לפי תוכניות אלה, הבנייה בכפרים הפלסטיניים אמורה להיעשות בדרך של infill, שמשמעותה בנייה באזורים הפנויים בתוך השטח המתוחם באמצעות בנייה לגובה והגדלה הדרגתית של רמת הצפיפות.³⁵

נכון להיום, סמכויות הבנייה בשטחי C (הכוללים 60% משטחי הגדה) מצויות באופן מוחלט בידי ישראל. פניות של פלסטינים למנהל האזרחי בבקשה לקבלת היתרי בנייה על אדמותיהם הפרטיות הנמצאות מחוץ לאזור התיחום נדחו ברוב המקרים של המקרים. הנימוקים לדחייה מסתמכים הן על תוכניות התיחום (הימצאות הקרקע מחוץ לשטח התוכנית) והן על תוכניות המתאר המנדטוריות (הגדרת השטח כאזור חקלאי או כשמורת-טבע). אלוף-משנה שלמה פוליטיס, לשעבר היועץ המשפטי של המנהל האזרחי, הודה כי "ברמה הפרקטית... אין יותר אישורי בנייה לפלסטינים".³⁶

2. ההשתלטות על המרחב הרציף

לאחר תיחום הבנייה הפלסטינית החלה ההשתלטות הישראלית על המרחב הרציף שבין האיים. הדרך העיקרית שבה נופס השטח הייתה הכרזה עליו כ"אדמות מדינה". דרך זו נסמכת על חוק הקרקעות העותמאני משנת 1858. לפי חוק זה, קרקע שאינה בבעלות פרטית, שעובדה פחות מעשר שנים ברציפות או שלא עובדה שלוש שנים לפחות – או אדמת טרשים המרוחקת כך "שהקול הרם ביותר, שמשמיע אדם מן המקום המיושב

35 שיטה זו של תיחום אזורי הבנייה המותרים אינה חדשה, ונעשה בה שימוש נרחב ביחס ליישובים הערביים במדינת-ישראל. קביעת הגבולות המוניציפליים על-ידי משרד הפנים הביאה לידי הקטנת תחום השיפוט הממוצע של היישובים הערביים ב-64% בהשוואה לתחום "אדמות הכפר" בתקופת המנדט. כך, בעוד האוכלוסייה הערבית מהווה כ-18% מאוכלוסיית המדינה, תחומי השיפוט של היישובים הערביים מקיפים רק 2.5% משטח המדינה. עקב אי-הרחבת תחומי השיפוט, גדל השטח הבנוי בתחומי היישובים הערביים למן שנת 1948 פי 16. ראו במקום – מתכננים למען זכויות תכנון הרחבת תחומי שיפוט במגזר הערבי (נייר-עמדה) www.bimkom.org/pressView.asp?publicationId=20.

36 עקיבא אלדר ועדית זרטל אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל 1967–2004 400 (דביר, 2004).

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

הקרוב ביותר, לא יישמע שם³⁷ – מוגדרת כחסרת בעלים, ולריבון נתונה הזכות לתופסה. כאמור לעיל, הליך הרישום לגבי יותר מ-70% מאדמות הגדה לא הוסדר כחוק עד צו ההקפאה, והאדמות נהפכו לטרף קל. מתברר גם שסימון הקרקעות בפועל לקה באי-דיוקים רבים. הרישום הראשוני נעשה על-גבי תצלומי-אוויר, שיש בהם מרכיב של עיוות התמונה ככל שמתרחקים ממרכז התצלום. כפי הנראה, יותר מ-30% מהקרקעות שהוכרזו כאדמות מדינה אינן כאלה אף לפי אמות-המידה המחמירות של המדינה.³⁸

על השטח שנתפס החילה ישראל מדיניות תכנון המונחית על-ידי שני גופים מרכזיים המתואמים ביניהם: האחד הוא ממשלת ישראל, באמצעות משרדי הממשלה השונים; והאחר הוא הסוכנות היהודית, באמצעות מחלקת ההתיישבות בהסתדרות הציונית, אשר הגדירה את מטרתה במסמך דרובלס (שהוא תוכנית-האב של הסוכנות היהודית להתיישבות בגדה) כדלקמן: "לצמצם את ההתפרסות הבלתי מבוקרת של ההתיישבות הערבית".³⁹ זהו מימוש תכנוני של התפיסה שהמרחב של ההתיישבות הערבית חייב להישאר בתחומי הבית והיישוב הקיימים, וכי כל חריגה מהם היא התפרשות בלתי-מבוקרת לתוך המרחב היהודי.⁴⁰

תיחום המרחב הפלסטיני וייצור הכלים המאפשרים השתלטות על שאר המרחב יצר מצב של היפוך צורני. היישובים הפלסטיניים לא היו עוד חלק ממרחב הגדה, כי אם נהפכו לאיים מבודדים בתוך ים השמור לצד הישראלי בלבד. בשלב זה מדובר עדיין באפשרויות בנייה בלבד, ולא בשהייה ובתנועה, אך הכיוון שהחל להסתמן אז התעצם עוד ועוד ככל שחלפו שנות הכיבוש.

37 ס' 6 לחוק הקרקעות העותמאני, כפי שמצוטט אצל ליין בשיתוף ויצמן, לעיל ה"ש 3.
38 שיחה עם טליה ששון, מחברת הדוח של ועדת השרים לעניין המאחזים הבלתי-מורשים (17.3.2006). מן הראוי להוסיף שלפי דוח עדכני של "שלום עכשיו" – דרור אטקס וחגיגת עופרן ופרצת: בנייה ופיתוח של התנחלויות מחוץ לגבולות הרשמיים (יולי 2007) – אף שתחום השיפוט של ההתנחלויות בגדה גדול פי עשרה מהשטח הבנוי, 90% מההתנחלויות משתלטות על שטח נוסף, לרוב בבעלות פרטית פלסטינית. לדברי דרור אטקס, רכז צוות מעקב המאחזים של התנועה, "ההיגיון מאחורי השיטה ברור: למה למהר לבנות במה שהוא כבר מראש שלך? המינהל האזרחי ממילא מונע בנייה פלסטינית בתחומי השיפוט של ההתנחלויות. מנגד, אין כמעט אכיפה נגד מתנחלים הבונים שלא כחוק ואין הריסה בפועל של בנייה כזו." עמוס הראל "תחום השיפוט של התנחלויות בגדה: פי עשרה מהשטח הבנוי" הארץ 6.7.2007 א 1.

39 מתתיהו דרובלס ההתיישבות ביהודה ושומרון: אסטרטגיה, מדיניות ותוכנית (1980).
40 במקום – מתכננים למען זכויות תכנון ניכוס המרחב: תכנון ואי-תכנון בגדה המערבית ככלי פוליטי (נייר-עמדה) www.bimkom.org/publicationView.asp?publicationId=36

הגיאוגרף אלישע אפרת טוען כי ההתנחלויות נכשלו מאחר שלא הצליחו ליצור מסה דמוגרפית קריטית, וכי פיזורן הגיאוגרפי החלישן והיה בעוכריהן. לטענתו, "קשה לומר שאחרי כמה עשרות שנים של כיבוש אזרחי זוחל נוצרה בשטחים שליטה יהודית דומיננטית".⁴¹ גישתו, הנובעת מהעמדה הגיאוגרפית הקלסית, מחמיצה את מורכבותו של תהליך ההתפשטות המרחבי המתואר. אמת, מספר המתנחלים עומד כיום על כ-250,000 בלבד,⁴² שהם רק 10% מאוכלוסיית הגדה כולה, והשטח הבנוי של ההתנחלויות עומד על 1.7% בלבד משטח הגדה. במדדים המסורתיים המתנחלים אכן מצויים בנחיתות מספרית ברורה. אלא שמדדים אלה מדלגים על גורמים חשובים ביותר של ארגון המרחב וכללי השימוש: (א) מיקום ההתנחלויות; (ב) שטח שיפוטן; (ג) צורתן ודרך התפתחותן; (ד) הדרכים המחברות ביניהן; (ה) פרקטיקות ההגנה הצבאיות על היישובים והדרכים. משתנים אלה הם המתארים את קנה-המידה האמיתי של ההשתלטות הישראלית על הגדה המערבית. אלה הגורמים המשמעותיים להבנת פרישתן של הנקודות וחיתוךן בקווים ממוגנים – כבישים המתפקדים בזמנית כמסלולי האצה וכקווי הפרדה.

(א) מיקום ההתנחלויות

ההתנחלויות נפרשו בשטח באופן מחושב. המתנחלים מבית "גוש אמונים" היטיבו להבין כי "אחזתנו בחבל ארץ אינה פונקציה של גודל האוכלוסייה היושבת בו, אלא גם של גודל השטח אשר אוכלוסייה זו מטביעה בו את רישומה והשפעתה".⁴³ מפת ההתנחלויות מראה כיצד התפרשו אלה על-פני המרחב כולו – לא פעם באופן מכוון בליבם של ריכוזי אוכלוסייה פלסטינית. רבות מההתנחלויות הוקמו סמוך מאוד ליישובים פלסטיניים, בצורה שאינה מאפשרת את פיתוחם האורבני, לפחות באחד הכיוונים. בחלק מהמקרים הוקמה ההתנחלות דווקא באזור שהוא כיוון ההתרחבות הטבעי של היישוב הפלסטיני מבחינה טופוגרפית.⁴⁴

חשיבות מיוחדת ניתנה למיקום ההתנחלויות בסמיכות לכבישים ראשיים. כביש 60 הוא עורק התנועה הראשי בגדה המערבית, והוא מחבר בין שש הערים הפלסטיניות הגדולות. פרישת ההתנחלויות לאורך ציר זה נועדה לאפשר לישראל לשלוט בכביש ראשי ולחסום את האפשרות לבנייה פלסטינית שתחבר יישובים פלסטיניים משני צידי הכביש.

41 אפרת, לעיל ה"ש 33, בעמ' 56.

42 לא כולל מזרח ירושלים, שם מתגוררים כ-190,000 יהודים. לנתונים מעודכנים על מספר ההתנחלויות ואוכלוסיית המתנחלים ראו www.peacenow.org.il.

43 גוש אמונים תכנית אב להתיישבות ביהודה ושומרון 15 (1980).

44 לייך בשיתוף ויצמן, לעיל ה"ש 3.

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

"התיישבות יהודית לאורך ציר זה תיצור חיץ מנטלי בהתייחסות לגב ההר", קובעת תוכנית-האב לפיתוח יהודה ושומרון, "וכמו כן היא עשויה לצמצם את ההתפרסות הבלתי מבוקרת של ההתיישבות הערבית".⁴⁵ ברוב המקרים הוקמו התנחלויות מבודדות החולשות על קטעים קצרים יחסית של הכביש, אולם בכמה מקרים יצרה ישראל גוש התנחלויות החולש על אזור משמעותי יותר של כביש 60. אחת הדוגמות לכך היא גוש שילה-עלי-מעלה-לבונה, אשר גבולותיו המוניציפליים משתרעים על כ-7,700 דונמים מסביב לכביש.⁴⁶ ההתנחלות מעלה-אדומים היא דוגמה מצוינת למשמעות המיקום. שטח השיפוט שלה מקיף כ-0.8% בלבד משטח הגדה המערבית,⁴⁷ אך המשך שליטתה של ישראל בשטח זה גורם לביתור הגדה המערבית לשני חלקים המנותקים זה מזה לחלוטין כמעט.

(ב) שטח השיפוט של ההתנחלויות

ביישובים היהודיים בגדה חל היפוך מוחלט של המצב שתואר לעיל ביחס לתיחום היישובים הפלסטיניים. בעוד אצל האחרונים שטח השיפוט הוא דה-פקטו גבול השטח הבנוי (ולעיתים אף פחות מכך), בהתנחלויות שטח השיפוט גדול לעיתים עשרות מונים מהשטח הבנוי.⁴⁸ ההיפוך מודגש בצורה ברורה ביותר במועצה האזורית "ערבות הירדן", ששטח השיפוט שלה הוגדר כ"כל בקעת הירדן למעט היישובים הפלסטיניים".⁴⁹ המרחב כולו נהפך לישראלי, למעט היישובים הפלסטיניים עצמם, תוך מניעת כל אפשרות להתפתחות עתידית – יישובית או חקלאית – של היישובים הפלסטיניים. שני מושגים חשובים הם "תחום היישוב", כלומר גבול שטח השיפוט של התנחלות ספציפית, ו"שטח שיפוט", שהוא השטח הכולל של מועצה אזורית, המכילה כמה התנחלויות. השטחים המרכיבים את תחומי היישוב כוללים את כל הקרקעות שעליהן

45 משרד החקלאות והחטיבה להתיישבות של ההסתדרות הציונית העולמית תכנית אב להתיישבות לשומרון וליהודה, תכנית לפיתוח לאיזור לשנים 1983-86 (ניסן תשמ"ג).

46 ליין בשיתוף ויצמן, לעיל ה"ש 3.

47 שטח השיפוט של מעלה-אדומים (48,000 דונם), שבה מתגוררים כ-32,000 נפש, גדול כמעט כמו זה של תל-אביב (51,449 דונם), אשר מספר תושביה גדול פי 12. כ-76% משטח השיפוט של מעלה-אדומים אינו מנוצל כלל. ראו אטקס ועופרן, לעיל ה"ש 38.

48 למשל, שטחה הבנוי של ההתנחלות שקיעה (300 תושבים), הנמצאת על תוואי הכביש בדרום הגדה, הוא מצומצם יחסית (265 דונמים, כולל המאחז שמדרום לה), אך גבולותיה כוללים יותר מ-10,600 דונמים – פי 40 מהשטח הבנוי.

49 צו בדבר ניהול המועצות האזוריות (תיקון מס' 2) (יהודה ושומרון) (מס' 806), תש"ם-1979 – מפת תחום המועצה האזורית בקעת הירדן, 30 בספטמבר 1979.

השתלטה ישראל לאורך השנים. כתוצאה מכך, גבולותיהן של רוב הרשויות המקומיות היהודיות בגדה המערבית הם מפותלים, וכוללים בתוכם גושי שטח לא-רציפים. שטחי השיפוט של המועצות האזוריות בגדה המערבית כוללים שטחים ריקים עצומים שלא צורפו לתחום היישוב של התנחלות כלשהי. סך השטח הבנוי בגדה עומד על 1.7% משטחה, ותחומי היישובים משתרעים על 6.8% משטחה. 35.1% נוספים (כמעט 2,000 קמ"ר) – מחוץ לתחומי היישובים – נתונים לשטחי השיפוט של המועצות האזוריות. בסך-הכל ההתנחלויות חולשות באופן ישיר על 41.9% משטח הגדה.⁵⁰ הרחבה משמעותית של שטחי השיפוט נעשתה בשנות התשעים⁵¹ – שנות אוסלו – וכפי שפוסק דוח רשמי, "הרחבת תחומי השיפוט נעשתה ללא כל קשר לצרכים האורבאניים של היישובים הקיימים".⁵²

(ג) צורתן של ההתנחלויות ודרך התפתחותן

כאמור, הגבולות המוניציפליים של רוב המועצות בשטחים הם מפותלים, וכוללים לעיתים גושי שטח לא-רציפים. בהסתכלות ראשונית גבולות אלה נראים בלתי-סבירים לחלוטין, ובוודאי אינם עומדים בשום קנה-מידה גיאוגרפי-תכנוני קלסי. כך, למשל, קשה להבין את ההיגיון שמאחורי צורת שטח השיפוט של ההתנחלות איתמר (ראו איור 3). להתנחלות זו, שמספר תושביה 540, יש שטח שיפוט המשתרע על-פני 7,000 דונם (פי 14 מהשטח הבנוי) של שטח הררי מפותל, צר וארוך, שבתוכו איים שאינם משתייכים לשטח השיפוט.

קשה עוד יותר להבין את אופן הבנייה בתוך שטח זה. במקום לבנות בצמידות ליישוב הקיים, מוקמים כל העת מאחזים נוספים (שבעה, נכון למועד כתיבת שורות אלה), אשר ממוקמים בקצות שטח השיפוט ומחייבים פריצת דרכי גישה, אבטחה נוספת וכן הלאה. הרחבת המבט אל הסביבה הפלסטינית מבהירה את הסיבה לאופי התפשטות מזור זה. ההתנחלות איתמר חוסמת את צמיחתם של הכפרים בית פוריק, עווארתא ויאנון. ניתוק הרצפים הפלסטיניים הם המטרה היחידה של צורה זו של בנייה והתפתחות.

50 ליין בשיתוף ויצמן, לעיל ה"ש 3.

51 ב-92 מהתנחלויות הגדה (כשלושה רבעים מסך כל ההתנחלויות) הורחבו או הוגדרו מחדש שטחי השיפוט. ראו אטקס ועופרן, לעיל ה"ש 38.

איור 3: ההתנחלות איתמר ומאחזיה. הכביש, אגב, מגיע עד גיתית שבבקעת הירדן (מקור: בצלם)

שיטת הניתוח המרחבית, אשר מתבוננת על ערכי השימוש ומכירה בחשיבותם של הנקודות והקווים, מאירה באור חדש את נושא המאחזים. כרגע יש בגדה המערבית 122 התנחלויות "רשמיות", שבהן מתגוררים, נכון לסוף 2006, כ-250,000 מתנחלים. ההתנחלות האחרונה שהוקמה באישור ממשלתי (בשנת 1996), מודיעין עילית, היא העיר המאוכלסת ביותר בגדה המערבית, ומספר תושביה עולה על 30,000. בצד ההתנחלויות

52 טליה ששון חוות דעת ביניים בנושא מאחזים בלתי מורשים 84 (פרקליטות המדינה, 8.3.2008) - 0A0FBE3C-C741-46A6-8CB5- (www.pmo.gov.il/NR/rdonlyres/0A0FBE3C-C741-46A6-8CB5- F6CDC042465D/0/sason2.pdf) (להלן: דוח ששון).

הרשמיות והמוכרות הוקמו ברחבי השטחים, משנות התשעים ואילך, יותר ממאה מאחזים, שמספר התושבים הכולל בהם אינו עולה על כמה אלפים ספורים.⁵³ ההשוואה בין העיר מודיעין עילית לבין המאחזים הפזורים מדגישה את ההבדל בין ההתייחסות לגודל האוכלוסייה לבין ההתייחסות לפרישתה ולמיקומה.

בעוד אוכלוסיית מודיעין עילית גדולה פי חמישה עד שישה מזו של כל המאחזים יחדיו, עיון במפה מראה את ההבדל המהותי בהשתלטות על השטח שהללו מייצרות. מודיעין עילית, הסמוכה לקו הירוק, ייצרה אומנם מסה קריטית של תושבים שהביאה לידי כך שהתוואי של חומת ההפרדה שונה כדי לכלול אותה בשטח ישראל, תוך בליעת חלקים גדולים מאדמות הכפר בילעין. אולם מבלי לזלזל בהשפעה זו, היא עדיין נקודתית, ואינה מונעת את קיומו של מרחב פלסטיני, אלא רק מתחמת ומצמצמת אותו. המאחזים, לעומת זאת, למרות גודלם המזערי (וחרף העובדה שלעיתים אין הם מאוישים כלל), ממלאים היטב את פונקציית ההשתלטות על המרחב. כשם שתחנות הרכבת מילאו תפקיד משמעותי בהשתלטות הבריטית על מרחבי דרום-אפריקה אף שלא היה בהן שום תושב-קבע וכל מהותן הייתה נקודות מעבר ממקום למקום, כך עיקר חשיבותם של המאחזים טמון בקווים הנמתחים אליהם ובפרקטיקות ההגנה על הנקודות ועל הקווים (כפי שארחיב עוד בהמשך). טליה ששון קובעת בדוח שלה כי –

“הקונספציה הביטחונית לפיה בכל מקום בו מתגורר ישראלי – שם יספק לו צה"ל הגנה, הביאה לתוצאה עגומה במיוחד. יוצא, שכל מתנחל החפץ לטעת את ביתו במקום פלוני, אף שלא ברשות, ללא סמכות ובניגוד לחוק – זוכה להגנת הצבא. התוצאה המסתברת ממעשים אלו היא שמי שקובע בסופו של דבר את פרישת צה"ל בשטח איננו מפקד הצבא – אלא המתנחלים.”⁵⁴

אלא שכל מתנחל “החפץ לטעת את ביתו במקום פלוני” גורר אחריו גם כביש גישה, אשר אף הוא, כידוע, זקוק לאבטחה.

53 שם. דוח ששון מפריד בין שני סוגי מאחזים לפי זמן הקמתם. בדוח נמנות 753 משפחות המתגוררות במאחזים שהוקמו לפני מרס 2001 (הזמן שבו עלה לשלטון אריאל שרון, אשר התחייב לפנות את כל המאחזים שיוקמו מאותו מועד) ועוד כ-600 נפשות במאחזים שהוקמו לאחר תאריך זה.

54 שם, בעמ' 342.

(ד) הדרכים המחברות בין ההתנחלויות

"כבישי יהודה ושומרון בלטו מאז ומעולם בצמידותם לטופוגרפיה, לנתוני הקרקע החקלאית ולתפרוסת הכפרית והעירונית הערבית", כתב אלישע אפרת.⁵⁵ כבישי ההתנחלויות שינו מאפיין זה מן היסוד. כל התנחלות שהוקמה בשטחים הכבושים גררה אחריה כביש – גם במקרים שבהם היה הדבר כרוך בפריצת תוואים חדשים בטופוגרפיה קשה, סלעית ומשופעת מאוד. 10 ק"מ של כבישים נדרשו כדי לחבר את ההתנחלויות כדי וגנים (300 נפש) לכביש עוקף ג'נין; 14 ק"מ של כביש נסללו בעבור 300 איש המתגוררים בהתנחלות שְמָעָה; ויותר מ-30 ק"מ של כביש נסללו בין תקוע לבין ים המלח כדי להתחבר לכ-550 מתנחלים במעלה עמוס ובמצפה שלם.⁵⁶ כך מקבל גם כל מאחז כביש סלול המחבר אותו לכביש הראשי. כבישים אלה – המיועדים מראש לתנועת מתנחלים בלבד – אסורים לתנועת פלסטינים. במקרים רבים לא רק התנועה על-גבי הכביש אסורה, אלא גם חצייתו (אפילו ברגל).

לא תמיד היו הכבישים נפרדים לשתי האוכלוסיות. במסמך שכותרתו "תכנון יהודה ושומרון – יחסי ישראל ערב", מתאריך 22.4.1982, נכתב: "ההכוונה המדינית אומרת חד-משמעית ערבוב תשתיות (דרכים, חשמל, מים, ביוב, ניקוז, תקשורת) תוך הימנעות מערבוב מערכות חברתיות (חינוך, תרבות ובריאות)".⁵⁷ כך, גם כאשר סללה ישראל כבישים חדשים לצורכי מפעל ההתנחלויות, הוצדקה הפקעת הקרקע לצורכי ציבור בכך ששתי האוכלוסיות ירוויחו מכך במידה שווה. הצדקה זו התקבלה פעם אחר פעם על-ידי בג"ץ. לדוגמה, בפסק-דין שניתן בעתירה נגד הפקעת קרקע פרטית לצורך סלילת כביש שיחבר את ההתנחלות קרני שומרון לישראל, תוך עקיפת יישובים פלסטיניים, קיבל השופט שילה את עמדת המדינה, וקבע כי –

"עקיפת ריכוזי אוכלוסייה פועלת למניעת עיכובים הכרחיים שבמעבר בתוך היישובים, וכך חוסכת זמן ואנרגיה, ואילו האוכלוסייה שבאותם ריכוזים מתברכת על שפטרוה מהפורענות של הרעש, זיהום האוויר וסתימת רחובות אף באזורי מגורים... אם תקום התיישבות כזאת [שכונה

55 אפרת, לעיל ה"ש 33, בעמ' 148.

56 שם, בעמ' 150.

57 אצ"מ KKL5/62492.

חדשה של קרני שומרון] היא תיהנה מהכביש, אך לא פחות ממנה ייהנו גם תושבי הכפרים הקיימים, חבלה ובנותיה.⁵⁸

לאורך השנים נסללו מאות קילומטרים של כבישים עוקפים, בעיקר החל באמצע שנות התשעים, עם נסיגת צה"ל ממרכזי הערים הפלסטיניות וחלוקת הגדה לאזורי A, B ו-C.⁵⁹ כבישים אלה חיברו את ההתנחלויות בינן לבין עצמן ולישראל שממערב לקו הירוק, אך שימשו בורבומן גם את הפלסטינים שנסעו בתוך הגדה ואת היוממים שיצאו לעבודה בישראל.⁶⁰ הכבישים שימשו אומנם גם מחסום יעיל נגד התפתחותם של כפרים פלסטיניים, והוטלו הגבלות משמעותיות על בנייה בקרבתם, אך השימוש בהם היה עדיין משותף, כאמור. החל במחצית השנייה של שנות התשעים, וביתר שאת מאז פרצה האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000, חל שינוי במדיניות: כבישים רבים נאסרו לתנועה פלסטינית, ולעיתים נאסרה אף חצייתם או התקרבות אליהם.

דוח של ארגון בצלם מונה שלושה סוגי כבישים המוגבלים לתנועת פלסטינים בגדה.⁶¹ כבישים שבהם יש מניעה מוחלטת⁶² (17 כבישים באורך כולל של 120 ק"מ); כבישים

58 בג"ץ 202/81 טביב ואח' נ' שר הביטחון, פ"ד לו(2) 622, 635 (1981). השוו לפסק-הדין בבג"ץ 393/82 ג'מעית אסכאן אלמעלמון נ' מפקד כוחות צה"ל, פ"ד לו(4) 785, 790 (1983): "אין הממשל הצבאי רשאי לתכנן ולבצע מערכת כבישים באזור המוחזק בתפיסה לוחמתית, אם מטרתו של תכנון זה ואם מטרתו של ביצוע זה הן אך להוות 'דרך שירות' למדינתו שלו. תכנון וביצוע מערכת כבישים בשטח תפוס יכול שייעשו מנימוקים צבאיים... תכנון וביצוע מערכת כבישים יכול שייעשו מנימוקים של טובת האוכלוסיה המקומית. אין תכנון וביצוע אלה יכולים להיעשות אך כדי לשרת את המדינה המחזיקה". דומה שהשאלה בה"א הידיעה – העוברת כחוט-השני דרך כל הסוגיות של הקצאות מרחב, קהילות מגודרות וכן הלאה – היא מיהו הציבור: מיהו אותו demos שהשלטון פועל לטובתו. ככלל, ככל שהמרחב מפוצל יותר – ובאופן מובהק בשטח כבוש שחיים בו מתנחלים בני העם הכובש – כן מתפצלת גם תפיסת הציבור, והמיעוט מועדף על הרוב. כך, לדוגמה, בעיר רבאט, בין השנים 1912 ו-1923, נסללו כ-60 ק"מ של כבישים חדשים, אשר 94% מהם נסללו בעבור הצרפתים, ובשנת 1927 הוצא צו הקובע שהתיישבות צרפתית היא כשלעצמה טובת הציבור, ועל-כן מצדיקה הפקעת קרקעות. ראו: JANET L. ABU-LUGHOD, *RABAT: URBAN APARTHEID IN MOROCCO* 192, 169 (1980).

59 מבקר המדינה דו"ח שנתי 1031 48 (1998).

60 לניתוח השפעתו של כביש מס' 1 בירושלים – כביש רחב בן 4–6 מסלולים, החוצה את העיר לאורך הקו הירוק – ראו: Wendy Pullan, Philipp Misselwitz, Rami Nasrallah & Haim Yacobi, *Jerusalem's Road No. 1: An Inner City Frontier?* 11(2) CITY 176 (2007).

61 יחזקאל לייז משטר הכבישים האסורים בגדה המערבית (דוח בצלם, אוגוסט 2004) www.btselem.org/Download/200408_Forbidden_Roads_Heb.doc

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

שבהם יש מניעה חלקית⁶³ (10 כבישים באורך כולל של 245 ק"מ); וכבישים שבהם יש שימוש מוגבל⁶⁴ (14 כבישים באורך כולל של 365 ק"מ). רשימה זו של ארגון בצלם מתייחסת רק לכבישים ראשיים יחסית, ואין היא מתייחסת כלל לכבישים הפנימיים המובילים להתנחלויות בלבד. אין לזלזל בכבישים קטנים אלה ובהשפעתם. אם ניטול שוב את ההתנחלות איתמר ובנותיה כדוגמה (איור 3), נראה כיצד 540 איש וכביש צר (אשר מגיע, אגב, עד לגיחית שבבקעת הירדן) יוצרים מחסום אפקטיבי באורך 15 קילומטרים. הכביש מתפקד כמחסום מאחר שחצייתו אסורה, ואף ההתקרבות אליו מסוכנת – אם בשל חשש מהטרדות מצד חיילים או שוטרי משמר הגבול, ואם בשל הפחד מהמתנחלים באזור זה, אשר ידועים כאלימים וכבלתי-צפויים במיוחד. החלק הבא מרחיב לגבי אופני ביצורם של הנקודות והקווים – ההתנחלויות והדרכים.

ה) פרקטיקות ההגנה על ההתנחלויות והדרכים

"נקודת המוצא שלנו כל הזמן, שבכל מקום שיש יהודים – הצבא צריך לדאוג לשלומם", קבע עוזר שר הביטחון לענייני התיישבות רון שכנר,⁶⁵ ומאחר שיש יהודים בכל

62 הכבישים שבהם יש מניעה מוחלטת נחלקים לכאלה שיש בהם מחסום צבאי מאויש, אשר מאפשר מעבר יהודים ומונע מעבר פלסטינים (מוגדר כ"ציר סטרילי"), ולכאלה שחסומים בחסימות פיזיות (תעלות, שערים, ערמות עפר, קוביות בטון וכולי), שפשוט אינם מאפשרים התחברות לכביש מהיישובים הפלסטיניים. בחלק מהמקרים חל איסור לא רק על נסיעה בכביש עצמו, אלא גם על חצייתו.

63 בקטגוריית הכבישים שבהם המניעה חלקית כלולים אלה שבהם רשאים לנסוע רק פלסטינים המחזיקים באישור הקרוי "רשיון תנועה מיוחד במחסומים הפנימיים באיו"ש" (אשר נכון ליולי 2004, מועד פרסומו של דוח בצלם, החזיקו בו רק 3,412 מתוך כ-2.3 מיליון פלסטינים, או במילים אחרות – 0.14% בלבד). קטגוריה זו כוללת גם כבישים שבהם התיר צה"ל את הנסיעה לפלסטינים שבתעודות-הזהות שלהם מצוין כי הם גרים ביישובים שאי-אפשר להגיע אליהם אלא באמצעות כבישים אלה.

64 בקטגוריית השימוש המוגבל כלולים כבישים שניתן להגיע אליהם רק דרך צומת שמוצב בו מחסום מאויש. ככלל, הפלסטינים אינם נדרשים להציג היתר תנועה על-מנת לעבור במחסומים אלה, אולם הם נאלצים לעבור בדיקות שונות. בחלק מהמחסומים הבדיקות אורכות זמן רב במיוחד, בשל מיעוט החיילים המוצבים בהם ביחס להיקף התנועה. כתוצאה מכך נהגים רבים נמנעים משימוש בכבישים אלה. בדרכים אלה מבוצעת אכיפה משטרתית מוגברת של חוקי התעבורה על פלסטינים, ומוטלים עליהם קנסות רבים.

65 אלדר וורטל, לעיל ה"ש 36, בעמ' 410.

מקום – בהתנחלויות המפוזרות, במאחזים ובכבישים⁶⁶ – הצבא צריך, ויש לו אישור, להחיל פרקטיקות הגנה על כל נקודה שמתגוררים או עוברים בה יהודים. בתחילה הוגבלה כניסת פלסטינים להתנחלויות עצמן. דבר זה לא נקבע בצו רשמי, אך היה ברור שלפסטיני "אין מה לעשות" בתחומי ההתנחלות גופא. בשנת 1996 הוכרזו כל שטחי השיפוט של ההתנחלויות "שטח צבאי סגור"⁶⁷. הצו קובע, כמובן, כי "הוראות הכרזה זו אינן חלות על ישראלים". מאוחר יותר הכריז הצבא על הקמת שב"מים (שטחי ביטחון מיוחד) סטרייליים סביב ההתנחלויות (ולמעשה גם סביב המאחזים). במסגרת השב"ם נסללת "דרך ביטחון", ומוקמת גדר תיל סביב היישוב במרחק של 400 מטר מגבול השטח הבנוי. למעשה, במקרים רבים הורחבו גבולות אלה מעבר ל-400 המטרים המותרים.⁶⁸ תפיסת ההגנה המרחבית עברה שדרוג נוסף בינואר 2003, כאשר אלון פיקוד המרכז דאז, משה קפלינסקי, פסק כי גבול מעטפת הביטחון של כל התנחלות משיק לבתים הקיצוניים של הכפרים הערביים השכנים.⁶⁹ השימוש במילה "הגנה" מטעה. תפיסת ההגנה של צה"ל הייתה מאז ומעולם תפיסה אקטיבית והתקפית. "היציאה מן הגדר" הייתה הבסיס להגנה על הגדר עוד בארגונים הטרור-צה"ליים בשנות השלושים. המשמעות האמיתית של המונח "שטח ביטחון" היא שטח נקי מנוכחות פלסטינית. בחלק משטחים אלה המשמעות היא ירי על-מנת להרוג בכל מי שנכנס לתחום.⁷⁰ חשוב לציין כי שטחים אלה אינם מוכרזים, משולטים או מסומנים בשום צורה במפה או בשטח, כך שאין פלא שפלסטיני החס על נפשו מעדיף לשמור מרחק מכל "שטח ביטחון" שהוא. כאשר מעטפת הביטחון של ההתנחלות משיקה לבתי הכפר הפלסטיני הסמוך, ברור שהמרחב הבטוח היחיד שנותר מצוי בתוך תחומי הכפר עצמו.

- 66 מבחינת תפיסת ההגנה הצבאית, דינו של ציר תנועה הוא כדין התנחלות או מאחז לכל דבר ועניין (ריאיון עם סא"ל (מיל') רון שצברג, שנטל חלק, בין היתר, בכתבת תורת הלחימה להגנה על צירי תנועה בגדה (7.6.2007).
- 67 צו מס' 378, לעיל ה"ש 2. יצוין גם שבמקרים רבים הועתקו מוצבים צבאיים לתוך ההתנחלויות כדי להגן עליהן.
- 68 מבקר המדינה דו"ח שנתי 56 א 263–266 (2005).
- 69 אלדר וזרטל, לעיל ה"ש 36, בעמ' 422.
- 70 רון דודאי אצבע קלה: ירי בלתי מוצדק והוראות פתיחה באש במהלך אינתיפאדת אל אקצא (דוח בצלם, מרס 2002) www.btselem.org/Download/200203_Trigger_Happy_Heb.doc. ראו גם עמוס הראל ואבי יששכרוף המלחמה השביעית: איך ניצחנו ולמה הפסדנו במלחמה עם הפלסטינים 333–334 (2005).

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

מאחר שפרקטיקות ההגנה-התקפה מוחלות גם על כבישים שבהם נוסעים יהודים, הפלסטינים נמנעים עד כמה שניתן מלהתקרב לכבישים אלה, אפילו באופן רגלי.⁷¹ אל "פרקטיקות ההגנה" יש לצרף את פעולות המתנחלים. הללו – בשילוב עם ההיגיון הצבאי, אך עם מגבלות פחותות במעט – שוקדים כל העת על ייצוא "ההגנה" אל מחוץ ליישובים והדרכים לעבר המרחב הפלסטיני. לפי אחד המתנחלים, "יש קציני צבא שמצפים מאתנו, ואף אמרו לנו זאת, שניכנס לכפרים הסמוכים ונתפרע. אני מבין אותם, קשה להם לפעול עם ידיים ורגליים קשורות, ובמקרים רבים הדרג המדיני אכן כובל אותם".⁷² בשטח נוצר מנגנון משלים ומעגלי: "מרכיבי הביטחון" שהצבא קובע מנוצלים על-ידי המתנחלים כדי להרחיב את שטח השליטה שלהם; מרגע שהורחב שטח השליטה יש צורך להרחיב את מעגל מרכיבי הביטחון כדי לכלול גם את השטח הנוסף; וחוזר חלילה.

בזאת מושלם ההיפוך הטופולוגי. הקווים המחברים בין הנקודות נהפכים למסוכנים למעבר – רגלי או רכוב – ובכך תוחמים איים מבודדים.⁷³ מצב זה הונצח באופן פוליטי וגרפי בחלוקת הגדה לשטחי A, B ו-C. שטח C, המצוי בשליטה ישראלית מלאה, משתרע על 60% משטח הגדה. בליבו מפורזים לא פחות מ-190 איים של שטחי A (אחריות פלסטינית מלאה) ו-B (אחריות בטחונית ישראלית ואחריות אזרחית פלסטינית) שונים.

71 לא בהכרח מתוך חשש לחייהם, אלא גם בשל הפחד להיתפס על-ידי ג'יפ צבאי ולעבור מסכת של חקירות, השפלות ואף מכות. אף שאין חוק המונע פלסטינים מללכת לאורך כבישים, הם יודעים שהם עלולים להיתקל בשאלות מציקות ובעיכובים (ריאיון עם גדעון לוי, עיתונאי הארץ (22.3.2006)).

72 מירון רפפורט "אביתר כהן לא יחלק את ירושלים" הארץ 20.1.2006 א13, א14, www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=671917&contrassID=2&subContrassID=13&sbSubContrassID=0.

73 על כך יש להוסיף גידור נרחב בצידי כבישים ראשיים בגדה, המונע פיזית מעבר של הולכי-רגל וכלי-רכב. ראו מפת המחסומים של OCHA, www.ochaopt.org/?module=displaysection&section_id=106&format=html&edition_id= חברון הקימה מערכת הביטחון חומת בטון נמוכה באורך 41 ק"מ. בג"ץ פסק כי על המדינה לפרקו עד חודש יוני 2007, אולם המדינה לא פירקה את המכשול בזמן, וביולי 2007 נקבע מועד לדיון בבזיון בית-המשפט. שבוע בלבד לפני פקיעת המועד הציע צה"ל לפתוח מעברים בחומה במרווחים של מאתיים מטר זה מזה. בג"ץ לא קיבל את ההצעה, והשופט דורית ביניש (כתוארה אז) הורתה לפרקה לאלתר. בית-המשפט השית על המדינה, באופן נדיר, קנס של שלושים אלף שקל על הוצאות, תוך ביקורת חריפה על כך שפסק-הדין המקורי לא כובד. בתוך שבוע פירק צה"ל את המכשול. ראו בג"ץ 1748/06 ראש עיריית דהאריה נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית (לא פורסם, 24.7.2007).

הכבישים ונקודות היישוב היהודיות הם שהכתיבו מפה זו, מתוך הנחה ברורה ש"כל מה שאינו כבר פלסטיני יהיה ישראלי". גבולות האזורים הנתונים בשליטה פלסטינית עוברים במקרים רבים בצמידות לשטח הבנוי – ותמיד במרחק גדול (מרחב הגנה) מהיישובים ומהכבישים היהודיים.

ההתנחלויות, יש להבהיר, לא נבנו מראש על-מנת להצר את התנועה הפלסטינית, אלא בעיקר כדי להגביל בנייה ולמנוע הקמת ישות פלסטינית עצמאית (ממש כשם שמסילות הרכבת לא הונחו בדרום-אפריקה מתוך כוונה לחלק את המרחב ולשמש כלי לניצחון במלחמת הבורים). אלא שהכוונה המקורית, בשני המקרים, אינה משנה דבר. מרגע שנוצר הצורך בפיצול המרחב, שימשו ההתנחלויות והכבישים בסיס מצוין לחסימות ולפיצולים. המחסומים והגידורים, החדשים יחסית, הם מימוש של פוטנציאל סגירה ותיחום שהיה גלום בארגון המרחב מלכתחילה. כל שהיה צריך לעשות הוא להגדיר מחדש את כללי התנועה, ולחזקם בעזרת סוללות עפר ותעלות. יש לזכור גם שמדובר בטכנולוגיה זולה למדי של שליטה במרחב. זול ופשוט בהרבה להקים סוללות עפר בנקודות חיבור בין כבישים מאשר להקים חומות וגדרות באורך של מאות ואלפי קילומטרים.⁷⁴

כך, השימוש בקווים ונקודות כבסיס לפיצול הגדה המערבית הוביל למצב המתואר במפה הבאה, המציגה את "תאי השטח" שנוצרו בפועל בגדה המערבית (ראו איור 4). מפה זו מסתמכת על הכבישים המוגבלים ועל מפת המחסומים בגדה המפורסמת על-ידי סוכנות האו"ם OCHA.⁷⁵ כאשר מוסיפים את פרקטיקות ההגנה-התקפה, אשר מעבות את הנקודות והקווים ומרחיקות מהם את התנועה הפלסטינית, מתקבלת תמונה של בידוד הולך וגובר והצרת החיים הפלסטיניים לגבולות הכפרים המבודדים.⁷⁶

74 לדברי אוליבייה רזק, "מושלותו של מכשיר כוח (tool of power) אינה נמדדת ברמת דיוקן הטכני, אלא בעיקר בהתאמה הכלכלית שלו. המכשירים המשמשים את השלטון בצורה הטובה ביותר הם אלה המשקיעים את הכמות הקטנה ביותר של אנרגיה כדי לייצר את תוצאות הפיקוח או השליטה". RAZAC, לעיל ה"ש 8.

75 UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs.

76 אריאל הנדל "שליטה במרחב באמצעות המרחב: אי-ודאות כטכנולוגיית שליטה" תיאוריה וביקורת 31 (2007).

איור 4: מפת "תאי השטח" בגדה המערבית. המיפוי מבוסס על מפת החסימות של OCHA, ינואר 2006, ועל ניתוח הכבישים המוגבלים לתנועת פלסטינים.⁷⁷

ד. מערך ההתנחלויות בגדה המערבית כקהילה מג(ו)דרת

לאחר ניתוח חלוקת המרחב ופיצולו בין היהודים והפלסטינים תושבי הגדה, ולאחר ההצבעה על ההאטה והפיצול הפלסטיניים, יוקדש החלק הבא לניתוח מערך ההתנחלויות כקהילה מגודרת. במאמר המנתח קהילה מגודרת ידועה ביפו – גבעת-אנדרומדה – מביאים הכותבים, דניאל מונטרסקו ורועי פביאן, את הציטוט הבא מתוך אתר האינטרנט של הפרויקט:

“גבעת אנדרומדה היא למעשה עיר בתוך עיר, מוקפת חומה ומאובטחת 24 שעות ביממה. החללים הפתוחים והסמטאות המרוצפות באבן טבעית, שופעים צמחיה ישראלית אותנטית... גבעת אנדרומדה תוכננה בעבורכם כך שתשבו בבית, תשקיפו אל הים, תיהנו מהיופי ותשמעו רק את הגלים... אנדרומדה הפכה לסמל של התעוררות והתחדשות, ואין זה מקרה שהפרויקט קרוי ‘גבעת אנדרומדה’, כביטוי ללידתה מחדש של יפו העתיקה.”⁷⁸

טקסט כזה בדיוק היה יכול להימצא גם באתר האינטרנט של “אמנה” או של אחת התנועות המיישבות האחרות בגדה. ההתנחלויות מתיימרות להיות אותנטיות יותר מהמציאות עצמה. הן “חלק בלתי-נפרד מארץ-ישראל” (אך מוקפות חומה); הכל בהן אותנטי (אך עוטה גגות אדומים); בהתנחלויות נהנים מהיופי ושומעים רק את השקט (אבל יושבים במרפסת מול כפרים פלסטיניים); וגם ההתנחלויות הן “לידתה מחדש” של ארץ-ישראל העתיקה.

על זאת אפשר להוסיף את הכבישים המגודרים והמצוירים. הנכנס לירושלים מכביש 443 (מכיוון מודיעין) עובר דרך כביש שמשני צידיו חומות. על החומות מצויר נוף פסטורלי: גבעות רכות וירוקות, המתוחמות על-ידי קשתות אבן מצוירות. זהו נוף מנותק המסתיר את העובדה שמאחורי החומות יש בתים ותושבים. אין כל דרך לדעת את שם הכפר שמאחורי החומות. אין שום שלט או סימן המידעים את העובר בכביש בדבר שמו או עצם קיומו של מקום יישוב במרחק מטרים ספורים ממנו. באותה מידה, מבחינת תושבי גילה ניתן להרוס את כל בית-ג'אלה, אך זו תישאר עדיין מצוירת על החומה התוחמת את השכונה מדרום. דוגמה מובהקת נוספת היא זו של הטיילת המתוכננת להיבנות בחברון. על-פי התכנון, תיתחם הטיילת משני צידיה בקירות בטון בגובה של שלושה מטרים –

78 דניאל מונטרסקו ורועי פביאן “כלוב הזהב”: ג'נטריפיקציה וגלובליזציה בפרויקט גבעת אנדרומדה, יפו” תיאוריה וביקורת 23, 141, 142 (2003).

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

"ובני ישראל עוברים בתְּרָכָה". מה שנוצר הוא מרחב מדומיין, הדומה למצב המתואר בגבעת-אנדרומדה או בקהילות סיניות וניגריות הנושאות את השמות Beverly Hills ו-Palm Springs. החשיבות לענייננו מצויה בכך שהכבישים והיישובים יוצרים מערכת מרחבית אחת, מגודרת, המנותקת לחלוטין מהסובב אותה. עמירה הס כתבה בינואר 2003:

"יכול אדם לנסוע ברחבי הגדה המערבית וכלל לא לדעת – לא רק את שמות הכפרים והערים שאדמותיהם נלקחו כדי להקים שכונות והתנחלויות יהודיות, אלא גם את העובדה שהם קיימים. שמות רובם כלל לא קיימים על שלטי הדרכים... יכול יהודי הנוסע בכבישי הגדה דלילי התנועה לחשוב שכבר אין ערבים: הם לא נוסעים בכבישים הרחבים שמשמשים אותו."⁷⁹

מבין המודלים של הקהילות המגודרות שהוצגו לעיל, המצב בגדה דומה לזה של מנגואה, ואף עולה עליו. ההתנחלויות אינן רק קהילות מגודרות נפרדות המחוברות בכבישים – הן מייצרות מערכת אחת, מהודקת ויציבה. מתנחל הנכנס לשטחים אינו מרגיש כמעט את חציית הקו הירוק.⁸⁰ המעבר מישראל שבגבולות הקו הירוק לכבישי המגודר המוביל היישר אל ההתנחלות המגודרת הינו חלק ומהיר. הכבישים שהיהודים נוסעים בהם שמורים להם באופן בלעדי, ובכך מופקעים מהמרחב שסביבם. הכביש הוא חלק ממערך היישובים לכל דבר ועניין, ולכן בלתי-נפרד מהם מבחינה אנליטית. מה שחשוב להבהיר הוא שמערך זה לא רק מביא לידי חיזוקו והידוקו של מערך הקהילות היהודיות, אלא בד בבד מחליש ומפורר את הקהילות הפלסטיניות. במסמך הנושא את הכותרת "מערכי ההתיישבות ביהודה ושומרון לשנת 1994", שהוצא על-ידי החטיבה להתיישבות בהסתדרות הציונית, נכתב:

"התהליך המדיני [הסכמי אוסלו – א' ה'] מלווה אצל המתישבים הישראליים ביהודה ושומרון בחוסר וודאות ובחוסר ביטחון לגבי העתיד. ההתארגנות במסגרת מערכי ההתיישבות תקל על ההתמודדות עם המציאות, תקטין את תחושת אי הודאות ותפחית את החרדות. חיזוק מערכי ההתיישבות יאפשר את המשך תפקוד היישובים, יקטין את החיכוך ויחזק את היציבות באזור... למערכי ההתיישבות יש בהקשר הפונקציונלי שלושה תפקידים:

79 עמירה הס "לנסוע ולא לראות ערבים" הארץ 22.1.2003. ב1.
80 המקרים המובהקים ביותר הם אלה של כביש 443 וכביש חוצה-שומרון.

- 1) אספקת שירותים יעילה ומסודרת לאוכלוסייה שגודלה מצדיק מבחינה כלכלית כניסת שירותים בעלי סף כניסה מסוים.
- 2) חיזוק התלכיד החברתי של היישובים באמצעות הגברת האינטראקציה החברתית ביניהם.
- 3) שיפור איכות החיים באמצעות מתן שירותים משופרים בקרבת מקום המגורים וביטול הצורך לנסוע מרחק רב על-מנת לקבל שירותים אלה.

הרעיון מאחורי מערכי ההתיישבות, בקיצור נמרץ, היה לאגד יישובים מבודדים לגושים, תוך הדגשת מהירותה ויציבותה של התנועה בין היישובים. זאת, מתוך הבנה שהיישובים המבודדים אינם בני-קיימא כפי שהם – לא מבחינה כלכלית ולא מבחינה בטחונית. במאמר מספטמבר 2006, המתייחס לתוואי של מכשול ההפרדה באזור גוש עציון, כתב הרב יואל בן-נון כי בהכרעה באשר לעתירה לגבי מכשול ההפרדה באזור גוש עציון תעמוד בפעם הראשונה התפיסה הגושה למבחן שיפוטי. לטענתו, נעשה מאמץ פלסטיני לפורר את הגוש ולחנוק את יישוביו בגדרות ביטחון סביב כל יישוב, בניגוד לתפיסה הגושה, הטוענת כי גדר ביטחון סביב כל הגוש תעניק ביטחון לא רק בתוך כל יישוב, אלא בשטח הגוש כולו.⁸¹

הנקודה המעניינת בשני המקרים המובאים לעיל, המבכרים את הגוש או ה"מערך" על אוסף הנקודות המבודדות, היא העובדה שחיזוק הצד האחד בא בהכרח על-חשבון הצד האחר. כלומר, כל עוד מדובר באוסף נקודות החולקות אותן תשתיות, המרחב זמין ושווה לכולם פחות או יותר. מרגע שבטחנו ויציבותו של צד אחד מועדפים על-חשבון האחר, מתחיל תהליך של האצה לאחד מול האטה לאחר; הרחבה מול חסימה. אני מעוניין לחדד את הנקודה: המתנחלים הבינו שמצב של נקודות מבודדות עלול לגרום חרדות, אי-ודאות ופגיעה ממשית, ועל-כן החליטו במודע לבסס את יציבותו של המרחב היהודי תוך גרימת נזקים אלה בדיוק – דהיינו פיצול, חרדות, אי-ודאות ופגיעה – לצד הפלסטיני. במילים אחרות, היציבות הישראלית היא הגורם לאי-היציבות הפלסטינית; ההאצה הישראלית היא הגורם להאטה הפלסטינית; התקרבותן של הנקודות הישראליות היא הגורמת להתרחקותן של הנקודות הפלסטיניות; הוודאות הישראלית היא הגורם לאי-הוודאות הפלסטינית.

81 יואל בן-נון "מבחן גוש עציון" הארץ 19.9.2006. ראו גם תגובה על המאמר: שאול גבעולי "מי באמת דואג לגוש" הארץ 3.10.2006. www.haaretz.co.il/hasite/spages/769766.html

על-פי זיגמונט באומן:

"הניגודים בין ה'פנים' וה'חוץ', בין 'כאן' ו'שם', בין 'קרוב' ו'רחוק', סימנו פעם את מידת האילוף, הביות, והידידותיות של חלקים מסוימים (אנושיים וגם לא אנושיים) בעולם שסביבנו... אנחנו מגדירים כ'קרוב' את המרחב שבתוכו ניתן לאדם להרגיש כבתוך שלו, בבית; מרחב שרק לעתים רחוקות, אם בכלל, יכול אדם לחוש בו אבוד, לא לדעת מה לומר, או לפקפק כיצד עליו לפעול. לעומתו, ה'רחוק' הוא מרחב שאליה נכנס אדם רק לעתים רחוקות... ההיקלעות למרחב 'רחוק' היא חוויה מורטת עצבים. להגיע 'רחוק' פירושו להימצא מעבר לתחום ידיעותיך, מקומך ועולמך, תוך הסתכנות בצרות וחשש מפגיעה. לאור כל התכונות הללו, לניגוד בין 'קרוב' ל'רחוק', יש ממד מכריע נוסף: הניגוד בין וודאות לחוסר וודאות."⁸²

הבאתי ציטוט זה על-מנת להצביע על האופן שבו איחוד הקהילות הישראלי נוצר תוך פיצול הקהילות הפלסטיניות. מפת ערכי השימוש שנוצרה בגדה המערבית היא כזו: בעבור הישראלים יש מרחב רציף, מהיר, אחיד ובר-קיימא, שבו כל הנקודות קרובות זו לזו כמורגם לישראל שממערב לקו הירוק; בעבור הפלסטינים יש מרחב מפוצל, מבודד ואיטי, שבו כל הנקודות רחוקות זו מזו.

כפי שניתן לראות בקלות, לערכים המוחלטים של המרחב אין כמעט רלוונטיות במפת ערכי השימוש. העיר אריאל תישאר "קרובה" לתל-אביב מאחר ש"כביש 5 (חוצה שומרון), המחבר את אריאל למרכז, יגודר משני עבריו במרחק של כ-250 מטרים מכל צד. בדרך זו תקושר אריאל ב'נקניק' צר ומגודר"⁸³, בעוד מטע זיתים המצוי בטווח של כמה עשרות מטרים מהכפר הפלסטיני יחשב "רחוק". לגבי הפלסטיני, כמעט כל יציאה מהבית כרוכה בסיכון, באי-ודאות, בחשש להסתבכות וכן הלאה, כך שכמעט כל מרחק הוא "רחוק", ומוטב להימנע כליל מלצאת. דוגמה אחת מני רבות מאוד היא זו של סאמר סדה מהכפר ג'ית, שסיפר:

"אנחנו פה עצורים. הילדים שלי ארבע שנים לא יצאו מהכפר. ארבעה חודשים לא יצאתי לשכם. מה אני אלך לשם? חייל יגיד לי 'תביא אישור'. יש לי כרטיס מגנטי לברקן, אבל יש חייל עצבני על ערבים, עצבני אני לא

82 באומן, לעיל ה"ש 1, בעמ' 46-47.

83 אלוף בן "אריאל תחובר למרכז בכביש מגודר" הארץ 12.5.2006 א 5.

יודע על מה, יגיד לי 'תעצור בצד'. אז בשביל מה אני אלך? אני מעדיף להיות בבית, לא לצאת.⁸⁴

כמו במקרה של מנגואה, ההתנחלויות יוצרות – בזכות הכבישים המהירים, המגודרים והמאובטחים, שאינם מתירים נסיעת פלסטינים – קהילה מגודרת אחת, המחוברת בבטחה למדינת-ישראל גופא. קהילה מגודרת זו מגדרת בתוכה את שאר קהילות שנותרו "בפנים" (כלואות בין הכבישים) אך "בחוץ" (מחוץ לזכויות, להתעניינות ולדאגה). זהו סוג של "גידור מבפנים", המבודד את המיעוט בעל הזכויות תוך תיחום והרחקה של כל השאר.

רונן שמיר מציין הבחנה תיאורטית חשובה, המתבססת על ההבדל בין מניעת יציאה לבין מניעת כניסה: הראשונה היא זו אשר מרחיקה, סוגרת אנשים מאחורי סוגר ובריח או תוחמת אותם לגטאות, למחנות וכן הלאה; השנייה היא העומדת בבסיס "ועדת הקבלה" ליישוב הקהילתי או מיון הנכנסים למתחם הקניית המפוקח והמאובטח.⁸⁵ ייתכן שלא יהיה זה חסר ערך לנסות לחלק את אופני משטור התנועה בהתאם למרווח המושאר בין גבולות הסגירה לגבולות הכניסה: בין חומות בתי-הכלא לשערי הקניונים; בין הגדרות המקיפות את מחנות הפליטים לבין גבולותיהן של מדינות המערב. בגדה המערבית, כאשר מביאים בחשבון את פרקטיקת "היציאה מהגדר" ממערך הכבישים והיישובים אל עבר הכפרים הפלסטיניים, מרווח זה מצומצם עד כדי היעלמות. לכן מערך ההתנחלויות הוא קהילה מג(ו)דרת: בניגוד למקומות אחרים בעולם, בשטחים אי-אפשר להפריד בין מניעת הכניסה למניעת היציאה. בגדה המערבית התגדרותו של האחד היא-היא גידורו של האחר. מערך ההתנחלויות בגדה המערבית מציג דגם של קהילות מגודרות אשר שונה במעט משלושת המודלים שנמנו לעיל (על-פי בלייקלי וסניידר). כאן ניתן להבדיל בין שני שלבים שונים באבולוציה של המערך – שני שלבים שיש ביניהם הבדל כרונולוגי, אך שבהחלט אין ביניהם קו הפרדה חד וברור. הללו הם ההתגדרות האידיאולוגית וההתגדרות הבטחונית, שנוספה כנדבך על-גבי ההתגדרות הראשונה. אומנם, הפן הבטחוני של ההפרדה התקיים בהתנחלויות בשטחים מראשיתן, אך היה בולט פחות בשנים הראשונות

84 גרעון לוי "איפה אתם בחג?" מוסף הארץ 5.1.2007, 40, 41.
 85 שמיר, לעיל ה"ש 15, בעמ' 616: "לצרכים אנליטיים, יש להבחין בין שיטור תנועה המבוסס על מניעת יציאה ובין שיטור המבוסס על מניעת כניסה... ניתן לתאר את מערכות ניהול הסיכון המשולבות של משטר התנועה כנשענות על שני אדנים: הרחקה של אוכלוסיות חשודות באמצעות כליאתן בבתי סוהר, מחנות מעצר, גטאות והיפר-גטאות, ובידוד של אוכלוסיות העומדות מעל כל חשד ביישובים מגודרים, מקומות עבודה מאובטחים ומרחבים ציבוריים מפוקחים כגון קניונים."

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

למפעל ההתנחלות. השינוי המשמעותי חל עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה, והלך וגבר עם הסכמי אוסלו ובעיקר מאז החלה האינתיפאדה השנייה.

סוג ההתגדרות הראשון – אשר ברוב-רובם של המקרים לא התלווה אליו גידור פיזי – התבטא בבניית ההתנחלויות במנותק מסביבתן הפלסטינית. איל ויצמן ורפי סגל מצביעים יפה על התבדלות זו, המתבטאת בהבדלי הגובה בין ההתנחלויות, היושבות על ראשי הגבעות וההרים, לבין הכפרים הפלסטיניים, השוכנים על צלעות הגבעות, מתחת להתנחלויות; באופן עיצובם של הבתים אדומי-הגגות ועוד.⁸⁶ אך מעבר להתבדלות הארכיטקטונית קיימת התבדלות מוחלטת בכל הנוגע למערכות החברתיות והכלכליות. מערכות אלה – בניגוד לתשתיות החשמל והכבישים – מעולם לא נועדו להיות משותפות. היה ברור לחלוטין שבכל הקשור לחינוך, לתרבות, למתחמי קניות ופנאי ועוד, לא יהיה ערבוב בין המערכת הקיימת (הפלסטינית) למערכת החודרת (היהודית). ככלל, ניתן לאפיין את החדירה הישראלית לשטחים כהתפשטות-תוך-הפרדה. ההפרדה על הבסיס האתני הייתה תמיד ברורה ומעל לכל ספק, גם בטרם הוצבו גדרות של ממש בין היישובים, וכאשר השימוש בכבישים היה עדיין פתוח לכולם.

לכן את השלב הראשון, המכונן, של מערך ההתנחלויות בשטחים אני מבקש להגדיר כסוג רביעי של קהילות מגודרות: "קהילות אידיאולוגיות". מבין שלושת הסוגים שנמנו לעיל, סוג זה דומה לקהילות האליטה, המיועדות להיבדל מהסביבה על בסיס הנחה מהותנית כלשהי הנוגעת ב"סוג" התושבים וב"חובתם" להיבדל מסביבתם (מובן, עם זאת, שלקהילות הידוענים חסר הדחף הקולוניאליסטי, המניע אותם להתיישב דווקא במקומות "רגילים" וליצור שם את מובלעותיהם). את דחף ההתפשטות-תוך-הפרדה ניתן להסביר רק בנימוקים אידיאולוגיים-דתיים-בטחוניים, המניעים את המתנחלים להמשיך לנטות את אוהליהם הנבדלים במקומות רבים ככל האפשר. חשוב לציין שבשלב ראשוני יחסית זה של ההתנחלויות (שהאינתיפאדה הראשונה מסמנת את תחילת סופו, אך שהואץ למן הסכמי אוסלו ובעיקר באינתיפאדה השנייה) לא דובר עדיין במערך התנחלויות מהסוג שאפיינתי לעיל. הקהילות האידיאולוגיות היו אוטונומיות יחסית או לכל-היותר התקבצו לגושים בסדר-גודל קטן או בינוני.

אירועים של דקירת מתנחלים על-ידי פועלים שעבדו בהתנחלויות וחדירת מחבלים ליישובים ולבתים הם שהוסיפו את הפן של "קהילות הביטחון" (הסוג השלישי על-פי בלייקלי וסניידר), ואילו אירועי הירי בכבישים, שהצטברו מאמצע שנות התשעים לכלל

CIVILIAN OCCUPATION: THE POLITICS OF ISRAELI ARCHITECTURE (Rafi Segal & Eyal Weizman eds., 2005); EYAL WEIZMAN, HOLLOW LAND: ISRAEL'S ARCHITECTURE OF OCCUPATION (2007)

מסה קריטית, הם שהרחיבו את ההתגדרות הבטחונית גם למערך הכבישים. רק מאמצע שנות התשעים החל תהליך גידור משמעותי של ההתנחלויות, ומאוחר יותר גם של הכבישים. הגידור, הפרדת הכבישים והגבלות התנועה שהושחו על הפלסטינים הם שיצרו את מערך ההתנחלויות כפי שתואר לעיל. הנדבך הבטחוני נוסף על המסד האידיאולוגי, וחיידך את ההפרדה הפיזית.

במילים אחרות, עד שלב ההתבדלות הבטחוני (וכאמור, מובן שהפן הבטחוני היה מצוי בעיצובן ובהתנהגותן של ההתנחלויות מהרגע הראשון, כשם שברור שהפן האידיאולוגי מנחה את מערך ההתנחלויות עד עצם היום הזה, אך ניתן עדיין לדבר על שוני בדגשים העיקריים המנחים את אופני ההפרדה) לא היו שני מרחבים, ישראלי ופלסטיני, מנותקים ושונים בתכלית. מערך ההתנחלויות, העל-מרחב היהודי בשטחים, טרם בא לידי מימושו המלא, והמרחב הפלסטיני היה עדיין שמיש ופתוח יחסית לתנועה.

יצירת המערך – דהיינו, איחוד הקהילות הנבדלות לכלל יחידה מונוליתית אחת,⁸⁷ מגודרת ונבדלת, המשלבת את שני סוגי ההתבדלות, האידיאולוגי והבטחוני – הורכבה אם כן משני שלבים. בשלב האידיאולוגי, הפן ה"מערכתי" (דהיינו, המשותף והמאחד את כל ההתנחלויות לכלל יחידה אחת) היה גם הוא אידיאולוגי בעיקרו ופחות פיזי. הסיבה שבגינה אני טוען שכבר בשלבים הראשוניים של מפעל ההתנחלויות היה אפשר לדבר על יחידה אחת היא שבניגוד לקהילות המגודרות העירוניות שהוצגו לעיל, שם המניעים להתגדרות היו כלכליים ובטחוניים אך תמיד על בסיס יחידני, תנועת ההתנחלות הייתה מאורגנת על בסיס אתני, שנבדל באופן מוצהר ומובהק מהסביבה. מבחינה זו, תופעת ההתנחלויות הייתה מראשיתה על-מרחבית ואל-מרחבית. המיקום המדויק לא היה חשוב (בעיקר למן עלייתו של מודל היישוב הקהילתי שניתק את מקום הלינה ממקום העבודה, ואפשר התפרשות מרחבית שלא נדרשה להיגיון כלכלי כלשהו), אלא העיקר היה להתפרש, להתיישב, לתפוס ולהחזיק. לכן כל ההתנחלויות היו למעשה ביטויים של אותה תופעה, ותמיד על כך גם העובדה שההתיישבות נעשתה כולה בצורה מאורגנת – אם דרך "אמנה", ביישובי "גוש אמונים", ואם באמצעות התנועות המיישבות הוותיקות יותר, בכל

87 חשוב להבהיר כי איני מתכוון לטעון לרצף מלא בין ההתנחלויות השונות, ושמתנחל מההתנחלות אשכולות שבדרום הגדה חולק יחידה רציפה ובלתי-נבדלת לחלוטין עם מתנחל מחינת שבצפון הגדה. מובן גם שיש הבדלים בתוך מערך ההתנחלויות, ושלא כל מי שנוסע לאריאל או למעלה-אדומים יגיע גם להר ברכה, הנמצאת באזור גב ההר. גם מסלולי החיים והיממות של המתנחלים מתוחמים על-ידי "גיאוגרפיה של פחד", המונעת אותם מלנסוע למקומות מסוימים או בשעות מסוימות. עם זאת, יצירת הגושים, הרחבתם וחיבורם זה לזה מייצרים יחידה, שגם אם אינה מונוליתית והומוגנית לחלוטין, היא נבדלת באופן חד וברור מסביבתה הפלסטינית – גם מבחינת התודעה המשותפת וגם מבחינת ניהול המרחב הנפרד.

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

הנוגע למושבים, לקיבוצים ולמאחזי נח"ל. גם קיומה של מועצת יש"ע מהווה עדות לאיחוד האידיאולוגי, המתבטא בתכנון משותף של הקהילות וביחסן לסביבה הפלסטינית ולשלטון הישראלי.

את שארית דבריי אני מבקש להקדיש ליחס שבין ההתנחלויות לבין ישראל שבגבולות הקו הירוק.

ה. ישראל – שטחים

1. רצף סינכרוני

ישראל עשתה מאמצים רבים למחוק את הקו הירוק, פיזית ותודעתית, כדי ליצור רצף חלק ככל האפשר בין ישראל שבגבולות קווי שביתת-הנשק מ-1949 לבין השטחים שנכבשו ב-1967. כבר בדצמבר 1967 פרסם צה"ל מנשר הקובע כי "המונח יהודה ושומרון יהיה זהה במשמעותו לכל צורך... למונח 'אזור הגדה המערבית'",⁸⁸ וזאת על-מנת ליצור רצף תודעתי בין מדינת-ישראל גופא לבין "חלקי המולדת" ש"הוחזרו" לריבונות יהודית. סמוך לאותו זמן גם ניתנה הוראה למחוק את הקו הירוק מהמפות הרשמיות ומספרי הלימוד. בעיקר באזור ירושלים הוקמו שכונות רבות על קו-התפר ומעבר לו באופן שטטש את הקו הירוק, ומאוחר יותר הוקמו "ישובי הכוכבים" באזור המשולש, ואדי ערה ומודיעין. גם את ההקפדה לא להציב את "מחסומי הסגר"⁸⁹ בדיוק על הקו הירוק, אלא במרחק-מה מזרחה ממנו, ניתן לראות כחלק מאותה מגמה של העלמת הגבול. נקודה חשובה נוספת קשורה לתשתיות – כיום יש חיבור מלא של תשתיות בין ישראל לבין הגדה המערבית. על הכבישים כבר דיברתי בהרחבה, אך הדבר נכון גם לגבי חשמל, מים, ביוב וטיהור שפכים.⁹⁰

גם מבחינת החוק ניתן לראות מהלך רציף של טטשוש הקו הירוק (רק לגבי האזרחים הישראליים, כמובן). זמן קצר לאחר כיבוש השטחים החליטה הכנסת כי עברות שישראלים

88 צו דבר פרשנות (הוראות נוספות) (מס' 3) (אזור הגדה המערבית) (מס' 187), תשכ"ח-1967 (קובץ מנשרים, צווים ומינויים של מפקדת אזור יהודה ושומרון 9, עמ' 367–368).

89 המחסומים המנטרים מעבר פלסטינים לתחומי ישראל שבגבולות 1949. כולם, למעט אחד (מעבר סנסנה בדרום הר חברון), נמצאים בעומק השטח הפלסטיני, ולא על הקו הירוק.

90 שרון קדמי "כשמדברים על ביוב, אריאל כבר בקו הירוק" דה-מרקר 31.10.2005, 12, www.themarker.com/tmc/article.jhtml?ElementId=skira20051101_639600&origin=haaretz&strToSearch=%E1%E9%E5%E1

מבצעים בשטחים ייזונו בבית-משפט בישראל.⁹¹ בהמשך הוחלו עוד ועוד חוקים גם על ישראלים תושבי השטחים, כגון פקודת מס הכנסה (1978), חוק מס ערך מוסף (1979) וחוק האזרחות (1980). בשנת 1984 נפתח פתח – באמצעות החוק לתיקון ולהארכת תוקף של תקנות שעת חירום (יהודה ושומרון, חבל עזה, סיני ודרום סיני – שיפוט בעבירות ועזרה משפטית), התשמ"ד-1984 – המאפשר למעשה את החלת כל ספר החוקים הישראלי על תושבי ההתנחלויות בשטחים.⁹² מבחינת השליטה בקרקעות, השינוי המשמעותי ביותר אירע ב-1979, כאשר הותר להתנחלויות לקיים מערכת מוניציפלית לפי ההסדר הקיים בתחומי הקו הירוק. הסדר זה אפשר להקים מועצות אזוריות, המאגדות קבוצות של התנחלויות, והחשוב מכל – גם את הקרקעות שביניהן. אופן שליטה זה הוא שהעביר לראשונה את החוק והשלטון האזרחי מתחולתו הפרסונלית (רק על המתנחלים עצמם) לתחולה טריטוריאלית (על כל השטחים המוגדרים כחלק ממערך ההתנחלויות, דהיינו, על 41.9% משטח הגדה).⁹³

כיום, כאמור לעיל, לגבי יהודי הנוהג ברכב בעל לוחיות זיהוי צהובות, המעבר מישראל לגדה המערבית אינו מורגש כמעט. מאחר שכל נקודת יישוב יהודית, זעירה ככל שתהיה, מושכת אחריה מייד כביש, תשתיות והגנה מרחבית, נוצר כמעט הרושם שכל ישראלי "גורר" אחריו את מדינת-ישראל לכל אשר יפנה. לצורך הדימוי ניתן לחשוב על ישראל כעל בלון גומי, שכל ישראלי בגדה מותח אותו ומרחיב את גבולותיו תוך כדי התקדמות. עם זאת, לא יהיה מדויק לומר שיש רציפות מלאה בין ירושלים לבין קרית-ארבע ובין כפר-סבא לבין אלפי מנשה וקדומים. את הקשר בין מערך ההתנחלויות לבין ישראל שבגבולות הקו הירוק יש לנסח בצורה זהירה, תוך התייחסות לנקודות הבאות:

1. המתנחלים ויישוביהם משתייכים אומנם רשמית לחוק הישראלי, אך לא פעם הם נמצאים בפועל מחוץ לו או אף מעליו. כך, למשל, מדוח ששון עולה כי מאחר שהם אינם כפופים לממשל הצבאי, אי-אפשר להעמידם לדין על שלל עבירות שאין להן מקבילה בספר החוקים הישראלי, כגון שינוע קרוואן ללא היתר, עברה על הצו בדבר

91 תקנות שעת חירום (עבירות בשטחים המוחזקים – שיפוט ועזרה משפטית), התשכ"ז-1967, ק"ת 2069.

92 אמנון רובינשטיין "מעמדם המשתנה של השטחים: מפיקדון מוחזק ליצור כלאיים משפטי" עיוני משפט יא 439 (1986); מנחם הופנונג ישראל - ביטחון המדינה מול שלטון החוק 294-295 (1991).

93 צו בדבר ניהול מועצות אזוריות (מס' 783), התשל"ט-1979 (קובץ מנשרים, צווים ומינויים של מפקדת אזור יהודה ושומרון 45, עמ' 88), וצו בדבר ניהול מועצות מקומיות (מס' 892), התשמ"א-1981. הרחבה נוספת חלה עם חקיקת חוק ערי ואזורי פיתוח, התשמ"ח-1988, ס"ח 1253, ס' 3(ה).

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

מבנים בלתי-מורשים, הפרת הוראה בדבר שטח צבאי סגור ועוד.⁹⁴ נוסף על כך, גם החוקים שחלים על המתנחלים מיושמים – אם בכלל – באופן נרפה ומאוחר, אם בדיני מקרקעין ובעברות על חוקי התכנון, ואם במה שקשור להתנהגות אלימה כלפי פלסטינים.⁹⁵

2. בשטחים, בניגוד לישראל, משומרת מדינת-הרווחה. דני גוטוויין טוען כי ישראל העתיקה למעשה את שירותי הרווחה לשטחים בעודה מפריטה אותם בתחומי הקו הירוק.⁹⁶ אין חולק על כך שהתקציבים המופנים למתנחלים בשטחים – לחינוך, לבריאות, לתשתיות ועוד – גבוהים באופן משמעותי מאלה הניתנים לאזרחי ישראל שממערב לקו הירוק. כך גם אחוז המועסקים על-ידי המדינה ורשויותיה, שהינו גבוה ביותר בהתנחלויות.

3. למרות נסיונות ההתקרבות והקמפיינים השונים, ובוודאי מאז פרצה אינתיפאדת אל-אקצא, "יש"ע זה שם" מבחינה תודעתית-ישראלית-פנימית.⁹⁷ מובן שיש מדרג בין ההתנחלויות השונות. גבעת-זאב והר-אדר אינן נתפסות כהתנחלויות (ואיני מדבר כלל על גילה או רמות), אך סביר מאוד להניח שיש פחות ביקורי קרובים או נסיעות לאירועים בהתנחלויות בגב ההר (או אפילו בבקעה) מאשר לאזורים אחרים במרחק דומה בתוך ישראל שממערב לקו הירוק. מובן גם שהפחד, לפחות בזמנים ובאזורים מסוימים, מגביל את תנועת המתנחלים עצמם, אשר מצמצמים נסיעות לאזורים הנתפסים כמסוכנים או נסיעות לא-הכרחיות בשעות הלילה.

94 דוח ששון, לעיל ה"ש 52, בעמ' 253–254.

95 בנוגע לאלמות של מתנחלים ולאי-אכיפת החוק עליהם ראו איתן פלנר ורולי רוזן אכיפת חוק על אזרחים ישראלים בשטחים (דוח בצלם, מרס 1994) www.btselem.org/Download/199403_Law_Enforcement_Heb.doc; רון דודאי הסכמה שבשתיקה: מדיניות אכיפת החוק על מתנחלים בשטחים (דוח בצלם, מרס 2001) www.btselem.org/Download/200103_Tacit_Consent_Heb.doc; רון דודאי דין לעצמם: אי אכיפת החוק על מתנחלים שתקפו פלסטינים כתגובה לפגיעה באזרחים ישראלים (דוח בצלם, אוקטובר 2001) www.btselem.org/Download/200110_Free_Rein_Heb.doc. ליחס המורכב בין המתנחלים לבין החוק הישראלי ראו גם: Ariela Azoulay & Adi Ophir, *The Monster's Tail, in AGAINST THE WALL 2* (Michael Sorkin ed., 2005).

96 דני גוטוויין "הערות על היסודות המעמדיים של הכיבוש" תיאוריה וביקורת 24, 203 (2004).

97 באמצע שנות התשעים יצאו המתנחלים בקמפיין הנושא את הכותרת "יש"ע זה כאן", מתוך מטרה ליצור חיבור בין שטחי הגדה המערבית והתנחלויותיהם לבין מרכז הארץ.

4. בכיוון ההפוך יש "זליגה" של פרקטיקות שליטה מהשטחים לאזורים מעורבים בתוך מדינת-ישראל: חומות המוקמות באזורים מעורבים; ⁹⁸ כוחות מג"ב הפועלים ביפו ובלוד; הריסות של בתי בדווים בנגב וכן הלאה.

כך, ניתן לדבר על רצף בין השטחים לבין ישראל, ולא על הברדל דיכוטומי של "כאן" ו"שם". ישראל ומערך ההתנחלויות יוצרים מערך אחד רציף (אך לא אחיד), המגדר מבפנים איים פלסטיניים. ב-בזמן הגידור מבפנים והגיון ההפרדה מחלחלים כל העת מהשטחים לישראל גופא.

בחלק הבא, והאחרון במאמר, אבקש לטעון כי בין השטחים לישראל יש גם רצף דיאכרוני. דהיינו, ששיטת המעקף, ההתבדלות וההתגדרות-גידור-מבפנים הינה פרקטיקה ותיקה בתולדות הציונות.

2. רצף דיאכרוני

מהגרי העלייה הראשונה שיעתקו במושבות החדשות את הכפרים והעיירות שעזבו באירופה. המושבה "דמתה לעיירה ליטאית"⁹⁹ לא רק באופייה כשלעצמה, אלא גם ביחסיה עם הסביבה, שהיו דומים למה שהכירו המתיישבים מביתם הישן באירופה. יישובי העלייה הראשונה היו חלק בלתי-נפרד מהסביבה: הפועלים באו מהיישובים הערביים, מוצרים חקלאיים נקנו בשוק המקומי, ונוצרו יחסים חברתיים-מרחביים של תלות הדדית בין שתי האוכלוסיות. זהו "המצב הטבעי" של צמיחת יישובים במרחב: יחסי תלות בין שכנים, מכירה וקנייה של תוצרת חקלאית וכן הלאה.

אולם מהעלייה השנייה ואילך, וביתר שאת תחת שלטון המנדט הבריטי, השתנה אופי פרישתם של היישובים היהודיים, והשתנתה גם הדינמיקה בינם לבין עצמם ובינם לבין הסביבה הערבית. המשימה המרכזית של הציונות באותה עת הייתה בניית תשתית יהודית עצמאית למדינת-לאום עתידית. המשמעות המעשית של תשתית מרחבית עצמאית, כותב יובל פורטוגלי, "הייתה מערכת יישובים יהודיים שתפקודם אינו תלוי ביישובים הערביים שסביבם; או במלים אחרות – מערכת התיישבות לא-טריטוריאלית (או לא-מקומית), שהיישובים בה אינם קשורים לסביבתם המרחבית-כלכלית המיידית"¹⁰⁰.

ההתארגנות היישובית היהודית, ובעיקר ארגוני הקניות והשיווק "תנובה" ו"המשביר", אפשרו למיעוט היהודי לעקוף את הרוב הערבי ולייצר מערך יישובים מנותק ועצמאי.

98 ראו, למשל, הפרדה: הפוליטיקה של המרחב בישראל (חיים יעקובי ושלי כהן עורכים, 2007).

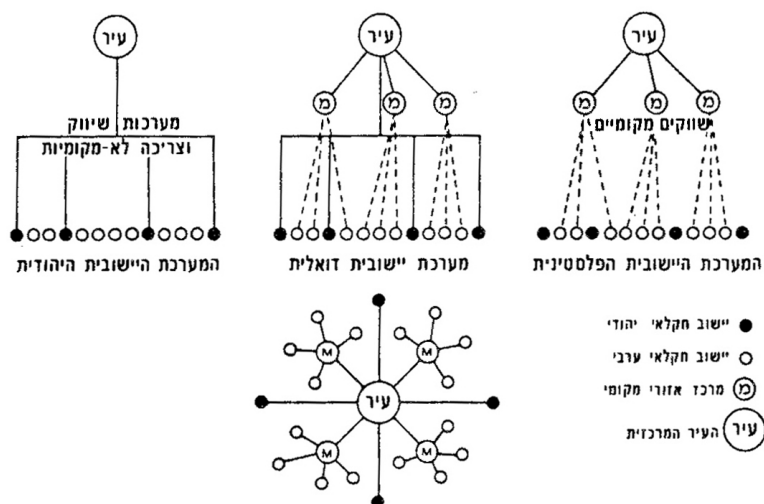
99 אניטה שפירא חרב היונה 88 (1992).

100 יובל פורטוגלי יחסים מוכלים: חברה ומרחב בסכסוך הישראלי-פלסטיני 145 (1996).

קהילה מג(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית

העובדה שאיש הקניות של הקיבוץ ערך קניות לכל אנשי הקיבוץ בנסיעה אחת, וש"תנובה" ו"המשביר" אספו תוצרת מהנקודות היהודיות הקטנות והביאו אליהן אספקה, עקפה את המבנה הכלכלי המסורתי. הקיבוץ והמושב לא נזקקו לעיירה הקטנה או הבינונית כמנגנון מתווך בדרך לעיר הגדולה. היחסים התנהלו ישירות בין היהודים, "מעל" האוכלוסייה הערבית. כך, למרות הערבוב הגיאוגרפי (בשיטת המיפוי הנסמכת על ערכים מרחביים מוחלטים) והסמיכות בין היישובים היהודיים והערביים, נוצרה מערכת דואלית, שבה לא התקיימו כמעט התייחסויות גומלין בין שתי האוכלוסיות (ראו איור 5).

איור 5: ייצוג דיאגרמי של המערכת היישובית הדואלית. הכפרים הערביים מחוברים אל עיירות השדה לצורך קניית מוצרים ומכירת התוצרת החקלאית. העיירות הבינוניות מתווכות בין הכפרים לבין הערים הגדולות. המערכת היישובית היהודית, לעומת זאת, אינה נזקקת לעיירות כמקומות מרכזיים, מאחר שהיא מחוברת – באמצעות ארגוני הקניות והשיווק – ישירות אל העיר הגדולה. (מקור: יובל פורטוגלי יחסים מוכלים: חברה ומרחב בסכסוך הישראלי-פלסטיני 147 (1996))

אנו רואים שוב את היווצרותה של מערכת על-מרחב מקושרת, קרובה, מהודקת ואקסקלוסיבית. חשוב לציין שאל רוב הנקודות היהודיות נסללו כבישים חדשים, שעקפו את הדרכים הישנות ואת היישובים הערביים, חלקם גם במטרה לחסום צמיחה ערבית.¹⁰¹ כמו-כן, המושבים, הקיבוצים ואדמותיהם גודרו בגדרות תיל עבות.¹⁰² מאפיינים אלה, שליוו את תהליך בנייתה של התשתית היהודית בימי טרום-המדינה, גויסו מחדש לשם השתלטות על המרחב הפלסטיני. אותן פרקטיקות שבעזרתן מיעוט יכול לשלוט באופן אפקטיבי במרחב הכולל – על-מרחביות, מעקף, הצרה וכן הלאה – הוחלו בעת הצורך גם בשטחים לאחר כיבושם ביוני 1967.

במדינת-ישראל שבגבולות הקו הירוק, לאחר שהמיעוט היהודי נהפך לרוב והשטח נופס במלואו, פחת הצורך בהסתגרות, בהתגדרות ובמעקף. את האנטגוניזם הגורף בין היישוב היהודי לבין זה הערבי המירו פיצולים פנימיים רבים לאורך קווי שבירה כלכליים, לאומיים, אתניים, דתיים ועוד, אשר חילקו את המרחב מחדש ושברו את אחדותו. קהילות חדשות צמחו והתבדלו מתוך הכלל, וחלקן אף התגדרו בגדרות פיזיות (ובהן עוסקים רוב המאמרים בקובץ זה).

בגדה המערבית היהודים הם עדיין מיעוט, ותהליך ההשתלטות מצוי בעיצומו. רבות מהפרקטיקות של ימי טרום-המדינה רועננו והופעלו מחדש: רכישת קרקעות באמצעים כשרים יותר או פחות, הקמת נקודות יישוב בן-לילה כדי "לקבוע עובדות בשטח", פער בין הצהרות של פוליטיקאים לבין פעילויות בשטח וכן הלאה. עם זאת, יש הבדל אחד ברור בין שתי הסיטואציות: בניגוד לימי טרום-המדינה, בגדה המערבית דהיום המיעוט היהודי מגובה במלוא העוצמה הצבאית, הכלכלית והמדינית של מדינת-ישראל. בעוד שבזמן המנדט עקיפת המרחב הערבי לא הזיקה לו באופן ישיר, והכלכלה היהודית צמחה במקביל ובמנותק מרעותה, מבלי לחסום או לחנוק אותה ישירות, המצב בגדה כיום שונה. המערך היהודי, המנותק מסיביותו, מצריך כיום – לשם שמירת בטחונם של המתנחלים, יישוביהם וכבישיהם – את כל המערך של עשרות המחסומים המאוישים ומאות חסימות העפר למיניהן. הניתוק היהודי מהמרחב המיידני – העל-טריטוריאליות המאפשרת את תחושת הביטחון, הקהילתיות וכולי – מפורר את המרחב הפלסטיני לאיים מבודדים המגודרים מבפנים.

101 על-פי שרון רוטברד, רחוב אלנבי היה "דרך עוקפת מנשייה", שאפשרה לחבר את תל-אביב ישירות לים תוך הצרת צעדיה של השכונה הערבית. ראו שרון רוטברד עיר לבנה, עיר שחורה 136 (2005).

102 רויאל נץ "מלופפים, יחד" מטעם 5, 95 (מרס 2006).

ו. סיכום

במאמר זה ביקשתי להראות שאת מערך ההתנחלויות בגדה המערבית אין לתפוס כאוסף של קהילות מגודרות נבדלות, המחבורות זו לזו בכבישים רחבים, אלא כקהילה מגודרת אחת. שיטת הניתוח המרחבי המתבססת על ערכי השימוש מאפשרת לראות כל אוכלוסייה בגדה המערבית באופן שונה, ולשאול כיצד היא יכולה להשתמש במרחב: מהי המשמעות של מרחק X בעבור ישראלי ובעבור פלסטיני? למי מותר להשתמש בכביש המהיר, ומי מסכן את עצמו אף אם הוא רק מתקרב אליו? האם ההתנחלויות אכן נכשלו, כפי שטוען אלישע אפרת, או שמא הן הצליחו מעבר למשוער הודות לפרישה חכמה ומחושבת? צורת התבוננות זו מאפשרת להתגבר על הקרטוגרפיה המסורתית ולהבחין ברבדים שונים במפה הנראית בתחילה כערבוב בלתי-ניתן להפרדה של נקודות יהודיות ופלסטיניות. המערך הישראלי בגדה המערבית, על יישוביו וכבישיו, הוא מערך אחד, ובשל כך – לשמחתם של אחדים ולדאבון-ליבם של אחרים – הוא גם עמיד ובר-קיימא יותר מכפי שמקובל לחשוב.